

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för humaniora

Föreläsningar om det kvinnligt respektive manligt kodade språket

En kritisk diskursanalys av läromedel för Svenska 1 på
gymnasieskolan

Sandra Persson

VT 2021

Examensarbete, Avancerad nivå (yrkesexamen), 30 hp
Svenska språket
Ämneslärarprogrammet med inriktning mot arbete i gymnasieskolan
Examensarbete för ämneslärare: Svenska med didaktisk inriktning (91–120)

Handledare: Sarah Ljungquist
Examinator: Helena Wistrand

Abstract

Studien syftar till att undersöka vilka föreställningar om språk och kön som synliggörs i utvalda läromedel för Svenska 1 på gymnasiet, samt vilka värderingar om könsstereotyper som förmedlas. Utifrån den kvalitativa innehållsanalysen kunde tre teman utläsas och analyseras: det manliga språket som norm, könsstereotypa föreställningar om kvinnligt och manligt samt normbrytande diskurs. Den kvalitativa innehållsanalysen syftar till att verka översiktligt på det undersökta materialet. Arbetet når en djupare analys med hjälp av den kritiska diskursanalysen. Studiens kritiska diskursanalys synliggör ett könsnormativt skrivande och ett problematiskt användande av det generiskt manliga pronomenet. Den manliga normen analyseras utifrån den teoretiska ram som utgör Yvonne Hirdmans teori om genussystemet. Analysen understryker även en normbrytande diskurs. Slutligen diskuteras detta i relation till bakgrunden och den tidigare forskning som arbetet underbyggs av. Undersökningens slutsatser konstaterar subtila föreställningar om kvinnligt respektive manligt kodat språk där stereotypa tillskrivningar kan urskiljas.

Nyckelord: språk, kön, genus, genussystem, läromedel, kvalitativ innehållsanalys, kritisk diskursanalys

Innehållsförteckning

1. Inledning	2
1.1 Syfte.....	3
1.2 Frågeställningar.....	3
2. Bakgrund	4
2.1 Läroplan för gymnasiet (Lgy11).....	4
2.2 Granskning av läromedel.....	5
2.3 Begreppet språk.....	6
2.4 Begreppen kön och genus.....	7
2.5 Utvecklingen kring synen på kön.....	8
2.6 Ett jämställt språkbruk.....	10
3. Tidigare forskning	11
4. Metod	17
4.1 Kvalitativ innehållsanalys.....	17
4.2 Kritisk diskursanalys.....	18
4.3 Material och urval.....	19
4.4 Tillvägagångssätt.....	20
4.5 Avgränsningar.....	20
5. Teori	22
5.1 Yvonne Hirdmans genussystem.....	22
6. Analys av läromedel	24
6.1 Det manliga språket som norm.....	24
6.2 Könstereotypa föreställningar om kvinnligt och manligt.....	28
6.3 Normbrytande diskurs.....	31
7. Diskussion	34
7.1 Slutsatser.....	37
7.2 Förslag på vidare forskning.....	37
Litteraturförteckning	38

1. Inledning

Idag anses Sverige vara ett av världens mest jämställda länder (Egeberg Holmberg 2012:99ff.). Skillnaderna mellan kvinnor och män har minskat rejält, även om det fortfarande är lång väg kvar. Trots att vårt samhälle i stort präglas av en officiell jämställdhetsdiskurs går det fortfarande att urskilja föreställningar om kön som sträcker sig tillbaka till antika ideologier (Edlund, Erson & Milles 2007:35). Att mannen fortfarande anses utgöra normen i ett samhälle är bara ett exempel på ett antikt synsätt på kön som fortfarande lever kvar i det västerländska tänkandet. Att mannen bedöms vara normen som hela samhället är strukturerat efter är givetvis problematiskt, för kvinnor men även för de som inte känner sig hemma i den stereotypa mansnormen. Skolan blir därför en plattform som spelar en viktig roll i utvecklingen av jämställdhet mellan könen, vilket även tar sig i uttryck i skolans värdegrund och läroplan. Där understryks att skolan har ett tydligt jämställdhetsuppdrag som ska gestaltas och förmedlas av alla som arbetar inom verksamheten. Från och med hösten 2022 tillkommer även nya skrivningar i läroplanen för gymnasieskolan, gymnasiesärskolan och vuxenutbildningen. Syftet med de nya skrivningarna är att öka och förtydliga skolans jämställdhetsuppdrag angående könsmönster, maktstrukturer och begränsande normer (Skolverket 2021).

Läromedel har länge haft en stark ställning i utbildningssammanhang. Tidigare granskades alla läromedel i Sverige av staten, men idag är det upp till varje enskild lärare att själv granska och kvalitetssäkra de läromedel som används i undervisningen. Det material som används spelar en stor roll i utformningen av undervisningen, vilket ställer höga krav på lärare. Sett till den tidsbrist som ofta präglar läraryrket kan detta i förlängningen leda till att lärare enbart tvingas förlita sig på förlagen gällande kvalitetskontroll av läromedel. När lärare inte hinner granska det material som används i undervisningen finns risken att de inte hinner reflektera över vilka normer och värderingar som förmedlas till eleverna. Genom läroböcker förmedlas även politiska, historiska och sociala värden. Vidare innebär det att eleverna fostras in i de normer och värderingar som synliggörs bland annat via läromedel. Det är därmed av stor vikt att det material som finns tillgängligt har ett innehåll av hög kvalitet och överensstämmer med läroplanerna (Carlsson & Von Brömssen 2011:18–19).

1.1 Syfte

Studiens syfte ligger i att undersöka föreställningar om språk och kön på lexikala nivåer i specifikt utvalda läromedel för Svenska 1 på gymnasieskolan. Då det är upp till varje enskild lärare att granska de läromedel som används i undervisningen är målet att undersökningen ska bidra till fördjupade insikter i hur eventuella subtila föreställningar om språk och kön kan ta sig uttryck. Vidare syftar studien till att synliggöra relevanta begrepp och hur de verkar i de valda läromedlen. Undersökningen söker att besvara följande frågeställningar.

1.2 Frågeställningar

- Vilka föreställningar om språk och kön går att urskilja i de utvalda läromedlen för Svenska 1 på gymnasieskolan?
- Vilka värderingar om könsstereotyper förmedlas i de utvalda läromedlen för Svenska 1 på gymnasieskolan?

2. Bakgrund

Följande avsnitt innehåller en presentation av läroplanen för gymnasieskolan (Lgy11) och dess skrivningar. Vidare introduceras Sveriges läromedelsgranskning, de förändringar den genomgått och hur den ser ut idag. Begreppen språk, kön och genus lyfts fram och förtydligas. Syftet är att åskådliggöra begreppen samt redogöra för hur forskare resonerat angående kön och genus under 1900-talets senare del samt hur begreppen används tidigare och hur det ser ut idag. Innehållet berör även tidigare synsätt på kön och det faktum att begreppet har tilldelats olika innebörder i olika samhällen under olika historiska perioder.

2.1 Läroplan för gymnasiet (Lgy11)

Införandet av läroplan och examensmål för gymnasieskolan 2011 (Gy11) medförde en rad förändringar. Reformen började gälla från och med läsåret 2011/2012 och innebar bland annat ett förändrat betygssystem men också ett tydligare formulerat jämställdhetskrav (Skolverket 2011). Jämställdhetskravet framkommer tydligt i läroplanen för gymnasieskolan i en beskrivning av skolans värdegrund och de grundläggande värden som ska prägla undervisningen. Där går att utläsa följande:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor är de värden som utbildningen ska gestalta och förmedla (Skolverket 2011).

I de övergripande mål och riktlinjer som finns för gymnasieskolan framkommer de normer och värderingar som utbildningen ska vila på och som alla som arbetar i skolan ska arbeta för att befästa och främja. Lärarens ansvar är att ”se till att undervisningen till innehåll och uppläggning präglas av ett jämställdhetsperspektiv” (Skolverket 2011). Det centrala innehållet för Svenska 1 ska även behandla ”språklig variation i talat och skrivet språk med tonvikt på hur språkvariationen hänger samman med till exempel geografisk och social bakgrund samt ålder och kön” (Skolverket 2011).

Regeringen har nyligen fattat ett beslut som innebär vissa ändringar i läroplanerna för gymnasieskolan, gymnasiesärskolan och vuxenutbildningen. De utvidgade skrivningarna ska tillämpas från hösten 2022. Målet är att stärka skolans jämställdhetsuppdrag och på så vis kunna motverka och granska begränsade normer och könsmonster (Skolverket 2021). Några av de skrivningar som ska börja tillämpas 2022 är följande:

- Undervisningen ska ge eleverna möjlighet att utveckla kunskaper om könsmonster och förmåga att kritiskt granska begränsade normer, värderingar och strukturer.
- Skolan och vuxenutbildningen ska synliggöra och motverka könsmonster som begränsar elevernas lärande, val och utveckling.

- Maktstrukturer kopplade till kön och hedersrelaterat våld och förtryck ska kritiskt granskas.

Skolverket (2021) menar att de nya ändringarna syftar till att vara mer öppet formulerade än motsvarande skrivningar som finns i läroplanerna för de obligatoriska skolformerna. Anledningen till detta är att förutsättningarna för de frivilliga skolformerna ser annorlunda ut när det gäller att organisera och genomföra utbildning. Syftet är att alla som arbetar inom de frivilliga skolformerna aktivt ska verka för ökad jämställdhet, vilket förtydligas ytterligare av de nya skrivningarna. Ändringarna har arbetats fram genom samråd från olika lärosäten, myndigheter och intresseorganisationer, varav två av dessa är elevorganisationer (Skolverket 2021).

2.2 Granskning av läromedel

Fram till år 1974 var statens läroboksnämnd en egen myndighet som därefter underordnades Skolöverstyrelsen. År 1983 blev den sedan en del av SIL - Statens Institut för Läromedelsinformation vars syfte var att granska läromedel i främst samhällsorienterade ämnen. Verksamheten fortgick fram till 1991 då den upphörde och därmed lades granskningen av läromedel ned. Idag existerar ingen statlig granskning av läromedel i Sverige. I början av 1990-talet ansåg svenska politiker att en statlig översyn av läromedel inte var nödvändigt då det inte längre ansågs vara ett produktivt verktyg för att påverka dess innehåll (Carlsson & von Brömssen 2011:20–21).

Nedläggningen av den statliga läromedelsgranskningen innebar att skolan decentraliserades vilket i sin tur innebar att kvalitetsgranskningen överlämnades till lärare, producenter och Skolverket. En stor del av kvalitetskontrollen utgörs även av lärarstudenter som i sina examensarbeten gör läromedelsgranskningar. Syftet med den decentraliserade skolan är att materialet ska bedömas av professionella lärare och användare utifrån de mål och kriterier som finns angivna i skolans läroplaner (Carlsson & von Brömssen 2011:22). Carlsson och von Brömssen (2011) menar att granskningen av läromedlets kvalitet inte är ett område som prioriteras, vilket är problematiskt utifrån flera aspekter. Bland annat skriver författarna om att läromedel kan ses som en ”social kodifiering av vad som gäller både i och utanför skolans värld och konstruerar och reproducerar därigenom normer för sociala relationer och verksamheter” (Carlsson & von Brömssen 2011:17). Det är av stor vikt att innehållet problematiseras och diskuteras i undervisningen för att inte riskera att främja fördomar.

Läromedel i skolan är ett debatterat ämne och har under flera år varit aktuellt. En debatt som varit återkommande har bland annat gällt de läromedel som många skolor får gratis. Sponsrade läroböcker i skolorna verkar bli allt vanligare, vilket kan höra samman med att många skolor har dålig ekonomi och en snäv budget att förhålla sig till (Carlsson & von Brömssen 2011:18). I dagsläget finns det inga direktiv som talar för att skolor inte får ta emot sponsrade läromedel. Carlsson och von Brömssen (2011) menar att gratis material kan bli en riskfylld lösning då budgeten inte räcker till, eftersom det ställer höga krav på lärare som ständigt måste vara uppmärksamma och bedöma innehållet i materialet.

2.3 Begreppet språk

Inom språkvetenskapen finns termen språksociologi, vilket även är det begrepp som används mestadels i denna undersökning. Det bör således nämnas att benämningen sociolingvistik även förekommer inom samma forskningsområde. Inom nordisk forskning görs ingen direkt åtskillnad mellan begreppen, däremot anser vissa forskare att det finns en subtil distinktion mellan språksociologi och sociolingvistik (Nordberg 2013:16). Enligt dessa forskare avser språksociologi utgå ifrån en samhällelig aspekt och de sociala förhållanden som kan förklaras utifrån språkliga strukturer i samhället. Språksociologi är därmed en sorts sociologi, med andra ord, vetenskap om socialt beteende. Sociolingvistiken ämnar sig då vara en typ av språkvetenskap, som syftar till att definiera och förklara språkliga beteenden utifrån sociala och samhällliga faktorer (Nordberg 2013:16–17). Skiljelinjerna mellan begreppen är diffusa och behandlas av de flesta forskare som synonymer till varandra. Det gemensamma för sociolingvistiken och språksociologin är studiet av språk i sociala situationer (Nordberg 2013:18).

I denna uppsats används begreppet språk utifrån Edlund, Erson och Milles definition. De synliggör språkets funktion i kulturella och sociala sammanhang och aktualiserar därigenom språkhandlingar. Genom språk skapas ett aktivt sätt att verka i ett samhälle. Talat eller skrivet språk kan bidra till förändringar såväl till cementeringar som riskerar att befästa fördomar (Edlund, Erson & Milles 2007:18). Edlund, Erson och Milles (2007) beskriver ett språkligt yttrande som en handling som möter ett annat språkligt yttrande som sedan leder till att språkets innebörd hela tiden omskapas och förändras. Det kan beskrivas som att språket utgör de byggstenar som ligger till grund för människors förståelse för varandra och för olika kulturer och samhällen. Människors synsätt förändras och händelseförlopp och andra företeelser förstås på nya sätt genom språket (Edlund, Erson & Milles 2007:19). Att tala och skriva är ett sätt för människor att agera, genom språket skapar vi språkhandlingar som att ljuga, skämta, berätta historier, be om ursäkt, skryta etcetera. Sådana typer av språkhandlingar skapas i olika situationer och sammanhang, där vi befäster eller förändrar förståelsen för olika händelser i vår omgivning (Edlund, Erson & Milles 2007:20). Språkhandlingar bidrar även till att befästa eller förändra synen på kvinnor och män, på människor med olika hudfärg, sexuell läggning eller funktionsvariationer. Människor sorteras och sorterar ständigt varandra utifrån förenklade kategorier (Edlund, Erson & Milles (2007:20–21). Den tidigare språksociologiska forskningen la ofta stor vikt vid sådana aspekter. Inom dagens aktuella språkforskning ligger fokus främst på att söka efter de maktstrukturer eller gruppidentiteter som gäller i de situationer eller sammanhang där olika språkhandlingar skapas (Edlund, Erson & Milles 2007:21). Forskare gör därmed inte längre ett direkt konstaterande om ett yttre, ofta synligt signalement som exempelvis kön eller hudfärg hos en individ eller en grupp sammanfaller med ett visst språkbruk. Det centrala ligger i att söka efter de maktstrukturer eller gruppidentiteter som gäller i de situationer eller sammanhang där olika språkliga mönster skapas (Edlund, Erson & Milles 2007:21).

På 1970-talet började språkvetenskapen intressera sig för kön i samband med språklig variation. Större kvantitativa studier visade att ett visst uttal förekom oftare hos kvinnor än hos män och vice versa (Nordenstam 2003:8). Inom sociolingvistik kom kön att likställas med ålder, etnicitet eller socioekonomisk bakgrund. Samtida undersökningar visade dock att kön var mer komplext och svårförklarligt än exempelvis social klass, vilket inte accepterades fullt ut av vissa forskare (Nordenstam 2003:9). En sammanslutning mellan språkforskningen och den politiska feminism som växte sig stark i mitten av 1970-talet bidrog till att forskning om språk och kön nu blev aktuell (Nordenstam 2003:10). Att tala om ett genusperspektiv på språk innebär bland annat att synliggöra på vilket sätt språket används för att placera in kvinnor och män i olika kontexter, både socialt och kulturellt. Den språkanalytiska forskningen kan därmed bidra till att uppmärksamma värderingar och föreställningar om könsnormer och på så vis synliggöra dess konsekvenser (Nordenstam 2003:12).

2.4 Begreppen kön och genus

Före andra vågens feminism på 1970-talet och den allt mer etablerade kvinnoforskningen på 1960-talet användes begreppet kön för att definiera biologiskt kön. Ibland avsåg begreppet gälla både kvinnor och män, men ofta kopplades begreppet samman med enbart kvinnor och kvinnors liv. Forskare fokuserade främst på de biologiska aspekterna och det personliga förhållandet mellan könen. Detta tankesätt grundades i gamla traditioner där fortplantningsprocessen och kropparnas olika funktion spelade en stor roll i diskussionen om kön. Fortplantningsprocessen ansågs vara av stor vikt och gav förklaringen till varför kvinnor och män ansågs ha olika intressen, olika roller i samhället och inom familjen. Den franska filosofen Simone de Beauvoirs hade redan år 1949 belyst kön som social konstruktion i boken *Det andra könet*. Detta plockades dock inte riktigt upp av forskningen förrän på 1970-talet. De tidigare traditionerna uppfattade människan bestående av två olika kön. Oavsett om dessa ansågs vara kompletterande eller till och med motsatta så skapades en mängd olika föreställningar som inte är förenat med biologi, utan med sociala och kulturella föreställningar (Edlund, Erson & Milles 2007:28).

På 1970-talet sker en förändring när det gäller begreppen *kön* – här förstått som *biologiskt kön* – och *könsroller*. Många forskare hade kommit fram till att kön var betydligt mer komplext än att kvinnor och män ingick i olika roller. Forskningen rörde sig bort ifrån att den biologiska aspekten var förklaringen till varför kvinnor och män värderades olika och hade olika maktpositioner i samhället. Det är vid denna tidpunkt som begreppet *genus* blir aktuellt. Begreppet förs in i svenskan genom Yvonne Hirdmans artikel *Genussystemet* (Edlund, Erson & Milles 2007:29).

När *kön* hade kommit att i princip enbart förknippas med kvinnor och män som biologiska varelser, gav *genus* istället en möjlighet att analysera skillnader mellan kön som ett kulturellt fenomen. Begreppet kastade även ljus på relationerna mellan kvinnor och män och förklarade ett *genussystem*. Detta synliggjorde en strukturell ordning mellan könen där män i betydligt större utsträckning hade mer makt - inom ekonomi, politik, religion och yrkesliv - än kvinnor. Genusbegreppet bidrog till att forskare kunde använda sig av ett analytiskt verktyg för att skilja

det biologiskt givna från sociala strukturer. Att män hade en överordnad makt inom flertalet samhällskategorier kunde inte längre refereras till biologiska skillnader mellan könen (Edlund, Erson & Milles 2007:29–30). Detta understryks vidare av Kerstin Nordenstam, tidigare docent i nordiska språk. Nordenstam menar att kön är något som skapas ur en viss kontext och kan därför ses som produkten av en socialt strukturerad konstruktion (Nordenstam 2003:43). Samhällsdebatten om kön har länge kretsat kring biologins betydelse för skillnaden mellan kvinnor och män. De som lägger tonvikt vid biologiska förklaringsmodeller benämns som biologister av sina kritiker. Biologisterna menar att skillnaden mellan kvinnor och mäns beteende och olika roller i samhället beror på gener och hormoner. De flesta forskare som undersöker kvinnor och mäns kroppar och hjärnor har dock en mer mångfasetterad syn på biologins funktion. De allra flesta biologer och hjärnfysiologer är överens om att omgivningens sociala faktorer är avgörande för hur den grundläggande biologin utvecklas. Vad vi gör för val i livet och hur våra hjärnor utvecklas bestäms till stor del av uppväxtförhållanden, social miljö, omsorg och utbildningsmöjligheter (Edlund, Erson & Milles 2007:31).

Begreppen *genus* och *genussystem* har varit av stor vikt för att förändra synen på *kön* som enbart en biologisk aspekt. Kön är dynamiskt, kulturellt och skapas av sociala faktorer (Edlund, Erson & Milles 2007:33). Nordenstam talar om att kön *förhandlas* fram när människor interagerar med varandra och vad som framkommer beror på vilka sociala och kulturella föreställningar som existerar om manligt och kvinnligt (Nordenstam 2003:42). Begreppen kön och genus är komplext och ett entydigt svar går inte att finna. Detta eftersom forskare inom olika områden har olika syn på hur begreppen bör användas (Nordenstam 2003:5). När begreppet kön benämns i denna undersökning innefattar termen både det biologiska och det socialt konstruerade.

2.5 Utvecklingen kring synen på kön

Den syn på kön som präglade samhället och även vetenskapen var länge det biologiska. Kön avsåg vara kategorierna *kvinn*a eller *man*. Det som utgjorde grunden för begreppet var därmed i huvudsak synlig biologi. Idag menar forskare att kön är betydligt mer komplext och att kön inte inskränker sig till endast två kategorier utan måste problematiseras ytterligare (Edlund, Erson & Milles 2007:34). Syftet att presentera denna bakgrund ligger inte enbart i att förklara och reda ut begreppet kön utan även redogöra för hur synen på kvinnor och män har utvecklats genom historien. För att förstå hur vi allmänt talar om kön idag, ibland vanemässigt och oreflekterat, behövs en fördjupning.

Många av dagens föreställningar om kön har sitt ursprung i antiken. Erson, Edlund och Milles (2007) talar om det faktum att antika synsätt på kön fortfarande präglar det västerländska tänkandet, de tar filosofen Aristoteles som exempel (300-talet f.Kr). Aristoteles menade att alla världens ting bestod av *materia* och *form*, vilket gällde allt ifrån de ting som var tillverkade av människan till gräset eller stenarna i naturen. *Materian* var utgångspunkten för allt skapande och representerade det oordnade som sedan fick sin ordning genom att det blev *formgivet* och därmed tillgavs en funktion. Ett exempel på oordnad materia är ett stenblock som väntar på att bli formgivet till en staty och därmed får sin bestämda funktion och form (Erson, Edlund och Milles 2007:36). Detta går att koppla samman med synen på kön då antikens tänkare ansåg att

manlighet hörde samman med en bestämd form medan kvinnlighet hörde samman med obestämd materia. I detta fall innebär materia kroppen, biologin. Sett till biologin var kvinnan och mannen ämnade att fylla olika funktioner när det kommer till fortplantningsprocessen. I sin biologi ansågs kvinnan vara irrationell och ologisk medan mannen representerade det rationella och förnuftiga. Vid skapandet av ett barn ansågs kvinnan endast bidra med den oordnade materia medan mannen fungerade som den formgivande processen. Det var på grund av mannens kraft som ett barn kunde bli till. Enligt Aristoteles avgjordes barnets kön av materia, alltså kvinnan. Om kvinnan var så pass kall att mannens värme inte var tillräcklig för att skapa en pojke, blev barnet "ofärdigt" och blev då en flicka (Hirdman 2001:19ff).

Under 1700-talet fastställs en helt annan syn på kroppen. Kvinnor och mäns kroppar anses vara varandras motpoler. Vareda del i kvinnokroppen påstås skilja sig radikalt från manskroppen, till och med skelettet. Manskroppen var normen och kvinnokroppen sågs som en sämre version av mannens kropp (Hirdman 2001:19ff). Mängder av föreställningar om förmågor och egenskaper kopplas samman med kroppsskillnader. Vetenskapsmän hade dock liknande tankar långt dessförinnan då kvinnor och män tillskrevs olika egenskaper utifrån kön. Då kopplade till föreställningen om att det ena könet var fulländat och det andra bristfälligt. Detta benämns som enkönsmodellen, vilket var det synsätt som dominerade under antiken. Under 1700-talet kom gränserna att stramas åt ytterligare i och med den nya tvåkönsmodellen som innebar att kvinnor och män sågs som fullkomligt olika (Laqueur 1994:173). Först på 1800-talet ansåg vetenskapen att kvinnor och mäns olika roller inom fortplantningsprocessen skulle ses som biologiskt likvärdiga (Edlund, Erson & Milles 2007:37).

Edlund, Erson och Milles (2007) återkommer till antika synsätt som genomsyrar västerländska förhållningssätt och understryker vidare att kvinnor och män fortfarande tillskrivs olika egenskaper. Ofta sker omedvetna antaganden som att kvinnor och män exempelvis har olika intellektuella och moraliska utgångspunkter. I historiska källor har mannen ofta tilldelats de positiva särdrag såsom intellekt och reson medan kvinnan ansetts känslostyrd, svag och irrationell (Edlund, Erson & Milles 2007:38). De bakomliggande orsakerna till denna kategorisering har fortsatt vara det som anses vara biologiskt förutbestämt, kvinnligt eller manligt. Vilket även lyfts fram av Hirdman (2001), som talar om inflytelserika män som upprepar mäns förträfflighet och kvinnors underlägsenhet:

Det manliga är mer komplett och mer dominant än det kvinnliga, närmare besläktat med verklig handling, ty det kvinnliga är ofärdigt och i underordning och tillhör den passiva kategorin snarare än den aktiva. Så är också fallet med de två ingredienser som konstruerar vår livsprincip – det rationella och det irrationella. Det rationella som tillhör själen och förståndet är maskulint, det irrationella, känslans område feminint. Själen tillhör ett överlägsnare släkte än känslan, liksom mannen gentemot kvinnan. Philus från Alexandria ca 100 e.Kr. (Hirdman 2001:19).

När forskningen allt mer börjar ta fasta på att kön inte enbart kan förklaras utifrån biologi, ges upphov till begreppet genus. I genusbegreppet ingick de egenskaper som tillskrivs ett nyfött barn så fort dess anatomi var fastställt. Det vill säga att forskare kunde påvisa strukturella skillnader i vuxnas bemötande gentemot barnet så fort dess biologi bekräftades. Studier pekade

på att personer i barnets närhet såsom föräldrar, lärare och släktingar förväntade sig och accepterade olika beteenden från flickor och pojkar (Edlund, Erson & Milles 2007:37). När människor i barnets närhet har olika förväntningar på barnets beteende utifrån dess biologiska kön leder det till ett socialiserande in i könsnormer (Edlund, Erson & Milles 2007:39).

Dessa processer *skapar kön* som sedan fortsätter in i vuxenlivet och präglar den vuxne individens identitet (Edlund, Erson & Milles 2007:40). I alla praktikgemenskaper som en person ingår i – yrkesliv, kärleksliv, fritidsaktiviteter eller arbetsfördelningen i hemmet utvecklas färdigheter. Edlund, Erson och Milles (2007) menar att människor i samband med dessa praktikgemenskaper blir ”skickliga på att framställa sig som kvinnor eller män”. I en sådan process förskjuts även en individs självbild och identitet. Det är inte alltför ovanligt att flickor och pojkar eller kvinnor och män känner sig obekväma med eller inte kan identifiera sig med den könskategori de tilldelats utifrån biologin (Edlund, Erson & Milles 2007:41). Som klargjorts ovan kan ett konstruktivistiskt synsätt appliceras på begreppet, vilket innebär att kön inte är något en person är utan något som konstrueras.

2.6 Ett jämställt språkbruk

Den 7 december år 2005 antog riksdagen nya mål för svensk språkpolitik. I beslutet understryks bland annat vikten av att motverka ”språkbruk som konserverar könsroller och osynliggör kvinnor i exempelvis myndigheternas texter och i det språk som används i medier, på arbetsplatser och i skolor” (Milles 2016:11). De perspektiv och förhållningssätt som kommer till uttryck genom språket har människan burit med sig i århundraden. Dessa finns dolda i grammatik och ordförråd och kommer ständigt till uttryck (Milles 2016:9). Ojämligheter i språket speglar även förhållandet mellan kvinnor och män (Milles 2016:11). För att språket ska bli jämställt behövs inkludering, därför behövs ökad medvetenhet om de mönster som förmedlar stereotypa föreställningar, om än subtila sådana (Milles 2016:11–12). Språket reflekterar det samhälle och den verklighet vi verkar i, vilket har varit och alltjämt är en ojämförbar sådan, det är därmed inte särskilt häpnadsväckande om språket ger uttryck för en sådan världsbild (Milles 2016:12). Både kvinnor och män delas in i stereotypa kategoriseringar om ”typiskt kvinnligt” och ”typiskt manligt”. Utifrån sådana indelningar blir *kön* en form av tankemodell som legitimerar ett fortsatt tillskrivande och kategoriserande (Hedlin 2006:29). Ett visst handlande eller agerande tolkas och förklaras på olika sätt beroende på om personen i fråga är flicka/kvinna eller pojke/man.

3. Tidigare forskning

Tidigare forskning som bedrivits om språk och kön har ofta haft en utgångspunkt i politik och har då utgått från ett feministiskt perspektiv. Däremot har forskningen även bedrivits neutralt och ickepolitiskt och utgår då istället från ett språkvetenskapligt perspektiv (Edlund, Erson & Milles 2007: 47). Följande kapitel syftar till att redogöra för den tidigare forskning som finns att tillgå och som anses vara relevant för undersökningen. Den forskning som presenteras kommer i huvudsak vara forskningsrapporter och avhandlingar som kan sättas i relation till den aktuella studien. Vidare kommer studien underbyggas av de rapporter och avhandlingar som introduceras i syfte att öka arbetets validitet. Det som avses att finna är om andra forskare har hittat liknande aspekter som även anses relevant för min undersökning.

Ann-Sofie Ohlander är professor emerita i historia och har skrivit rapporten *Kvinnor, män och jämställdhet i historia* (2010a) på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan (DEJA). Rapporten utgörs av en närläsning av fyra läromedel och en lärarhandledning i historia, läromedlen är avsedda för gymnasiet men även för grundskolan. Fokus ligger på läroplanens formulering av jämställdhet och hur kvinnor och män framställs i läroböckerna (Ohlander 2010a:9). Ohlanders rapport gavs ut år 2010 vilket innebär att de läroplansformuleringar som granskningen utgår ifrån är den tidigare läroplanen Lpf 94. Lpf 94 formulerade skolans jämställdhetsuppdrag på följande sätt. Observera att det kursiverade är författarens egna tillägg i syfte att tydliggöra.

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet *med svaga och utsatta* är de värden som skolan skall gestalta och förmedla (Ohlander 2010a:9)

Nedanstående jämställdhetsformulering är för den nuvarande läroplanen för gymnasieskolan Lgy11:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet *mellan människor* är de värden som utbildningen ska gestalta och förmedla (Skolverket 2011).

De nya skrivningarna i Lgy11 skiljer sig inte avsevärt i formuleringen om jämställdhet, som går att se i citaten ovan. Därav är Ohlanders (2010a) granskning relevant för denna studie. Vidare söker rapporten att finna svar på i vilken utsträckning läroböckerna har ett könsneutralt perspektiv, på vilket sätt kvinnor och män framställs i förhållande till varandra samt om det går att urskilja kvinnliga och manliga perspektiv (Ohlander 2010a:13). Ohlander (2010a) ställer även frågan om vilket utrymme som tillägnas kvinnor respektive män i läroböckerna. Resultatet visar likartade mönster mellan de fyra läroböckerna. Det manliga perspektivet dominerar och kvinnor tilldelas betydligt mindre utrymme. Ohlander (2010a) betonar även att det manliga perspektivet lyser igenom i de avsnitt som syftar till att behandla kvinnor genom historien. I rapporten presenteras även statistik över hur stort utrymme som tilldelas kvinnor.

Gymnasieboken *Människor genom tiderna* nämner kvinnor på totalt 14 sidor av bokens 351 sidor. En markant övervikt av bokens innehåll ägnas därmed åt män. Gymnasieboken *Alla tiders historia* ägnar 13–14 sidor åt kvinnor, där bokens totala omfång är 375 sidor. Exakt hur många sidor som ägnas åt män framkommer inte av Ohlanders studie, däremot beskrivs de övriga sidorna främst behandla manliga aktörer. I grundskoleböckerna *SO Direkt* och *Sofi Historia* representeras kvinnor i lika liten grad som i gymnasieböckerna (Ohlander 2010a:67). I samtliga läromedel finns få namngivna kvinnor. Ofta nämns kvinnor i relation till mannen, exempelvis som bondens eller arbetarens hustru. Utan att det nämns eller medvetandegörs så beskrivs mannen som normen i de läromedel som granskas. Vidare visar Ohlanders resultat att de granskade läromedlen inte är i enlighet med de jämställdhetskrav som formuleras i läroplanen. Hon menar även att läroböckerna visar låg medvetenhet kring jämställdhet. Tre av böckerna har inslag som kan benämnas som sexistiska och förnedrande. Ohlander (2010a) avslutar med att reflektera över problematiken att flickor inte tillges några kvinnliga historiska förebilder och trots att samtliga läromedel utgår från ett manligt perspektiv finns ett snävt mansideal som riskerar att förmedla begränsade könsnormer till eleverna (Ohlander 2010a:73).

Ann-Sofie Ohlander har genomfört ytterligare en granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. I *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap* (2010b) granskar Ohlander hur kvinnor och män representeras i läromedel i samhällskunskap. Denna är nummer två i en serie forskningsrapporter från DEJA. Liksom Ohlanders förra rapport utgår även denna från läroplanens formuleringar om jämställdhet. Rapporten utgår ifrån Lpf 94. Materialet som ingår i undersökningen är fyra läroböcker varav två är läromedel för gymnasieskolan och två är avsedda för grundskolan samt en lärarhandledning. Den grundläggande utgångspunkten ligger i att granska jämställdhet mellan könen i läromedel i samhällskunskap. Undersökningen innehåller analyser av respektive läromedel, först granskas de avsnitt som behandlar köns- och jämställdhetsperspektiv, därefter bokens övriga innehåll. Ohlander studerar även bilder och grafiska framställningar (Ohlander 2010b:9–10).

Studien visar att samtliga läromedel brister i jämförelse mellan det utrymme som ägnas åt kvinnor respektive män (Ohlander 2010b:66). Vissa problematiseringar av köns- och jämställdhetsperspektiv finns, men är däremot inte så många. Ohlander (2010b) uppger att det finns vissa skillnader mellan läromedlen i vilka jämställdhetsaspekter som tas upp. Den lärobok som framstår bäst ur ett jämställdhetsperspektiv är *Samhällskunskap*, som är avsedd för grundskolans elever. Där finns en tydlig strävan att ägna lika mycket utrymme åt kvinnor som män, däremot uttrycker Ohlander (2010b) synliga brister. Läromedlet presenterar könsstereotypa yrken såsom läkare som är män och sjuksköterskor som är kvinnor (Ohlander 2010b:68). Boken *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken*, är också avsedd för grundskolan. Här finns en tydlig vilja att lyfta fram ett kvinnligt kodat perspektiv i form av insatser inom bland annat politik och ekonomi (Ohlander 2010b:68–69). Jämställdhetsaspekter saknas dock i flera kapitel och liksom de andra granskade läromedlen finns en klar övervikt av män vid namngivna personer. Kvinnor porträtteras både utifrån könsstereotypa och ”otraditionella” yrken medan männen främst visas i stereotypa manliga yrken (Ohlander 2010b:70).

Exposé Samhällskunskap A är en av gymnasieböckerna som ingår i studien. Här behandlas jämställdhetsfrågor till viss del, dock ses inte kvinnor som lika självklara huvudpersoner i samhället som män. Ohlander (2010b) kan även urskilja vissa felaktiga beskrivningar av verkligheten, som till exempel att feminism påstås vara en ny ideologi. Även här går att urskilja en markant dominans av manligt perspektiv då boken nämner 56 män vid namn och endast 11 kvinnor vid namn (Ohlander 2010b: 71–72). Den andra gymnasieboken som granskas är *Mittpunkt Samhällskunskap A*. Här beskrivs innehållet om kvinnor och jämställdhet som sporadiskt. Precis som i *Exposé Samhällskunskap A* benämns feminism endast i relation till det moderna samhället. I kapitel som behandlar politik, ekonomi och media lyser kvinnor och jämställdhet med sin frånvaro (Ohlander 2010b:73). Rapporten understryker även att kvinnor och jämställdhetsperspektivet tilldelas ett minimalt utrymme i bokens huvudkapitel. I detta läromedel namngivs personer endast 20 gånger, varav endast ett är namnet på en kvinna. Liksom *Exposé Samhällskunskap A* illustreras kvinnor på traditionellt kvinnligt kodat sätt, några foton åskådliggör dock kvinnor i arbeten som kan tolkas som stereotypt könsöverskridande. Bilderna som visar män består dock enbart av stereotypa manligt kodade sysselsättningar och yrken. En klar majoritet av bilderna som finns i läroboken illustrerar män (Ohlander 2010b:74–75). I Ohlanders (2010b) undersökning om hur kvinnor och män representeras i läromedel i samhällskunskap låg de båda gymnasieböckerna sämst till. Läromedlen för gymnasiet överensstämde minst med läroplanens formuleringar för jämställdhet då det fanns en tydlig avsaknad av kvinno- och jämställdhetsaspekter.

Rapporten *I enlighet med skolans värdegrund?* (2006) är skriven på uppdrag av regeringen med avseende att granska utvalda läromedel för grundskolan och gymnasieskolan. Rapporten avser att analysera fem aspekter - etnisk tillhörighet, funktionsvariation, kön, religion och sexuell läggning (Berge & Widding 2006:5). Vidare har granskningen utförts av forskare som har specialkompetens inom de fem aspekter som undersöks. Huvudansvarig för aspekten *kön* är Britt-Marie Berge och Göran Widding. Granskningen innefattar totalt 24 läroböcker i biologi, historia, religionskunskap och samhällskunskap där forskarnas huvudsakliga uppdrag är att undersöka hur väl dessa läromedel överensstämmer med skolans värdegrund (Berge & Widding 2006:15). Studien innehåller analyser av både text och bild i de valda läromedlen samt eventuella elevuppgifter. Granskningen fokuserar på framställningen av de fem aspekter som nämns tidigare samt hur gestaltningen bidrar till att synliggöra föreställningar, fördomar, värderingar och attityder. Läromedlen granskades utifrån bestämda forskningsfrågor som bland annat behandlade vad läroböckerna uttrycker explicit om de fem aspekterna och vilken andemening som ligger i texterna/bilderna i relation till de fem aspekterna, exempelvis hur kvinnor och män framställs genom text och bild (Berge & Widding 2006:14).

Vid granskning av läromedlens texter och bilder tar Berge och Widding (2006) avstamp från följande övergripande frågor: I vilken utsträckning blir kvinnor och män i lika hög grad representerade? Hur framställs kvinnor och män? Får båda könen inta samma samhällsliga positioner? Går det att urskilja hierarkier? (Berge & Widding 2006:28). Resultatet i analysen av könsaspekten visar att det heteronormativa perspektivet utgör en klar majoritet medan andra grupper är sparsamt representerade. Vissa texter benämns som könsneutrala då läroböckerna illustrerade en minoritet av personer som ansågs svåra att könsbestämma (Berge & Widding

2006:28–29). Berge och Widding understryker att läromedlen i både text och bild främst präglas av en manlig norm där pojkar och män är överrepresenterade. De könsneutrala begreppen beskrivs i huvudsak genomsyras av den manliga normen, vilket i förlängningen kan innebära att flickor får svårare att identifiera sig med och känna sig delaktiga i innehållet (Berge & Widding 2006:29). Detta gäller även andra könstillhörigheter. Riskerna blir att innehållet inte känns meningsfullt för alla som står utanför den traditionella mansnormen. I flera av läromedlen framkommer även exempel där kvinnor nedvärderas eller skuldbeläggs (Berge & Widding 2006:30–31).

Vidare visar resultatet på att de granskade läromedlen ger sken av att den teori eller ”sanning” om kön som påträffas i böckerna framställs som den enda ”sanningen” (Berge & Widding 2006:31). Berge och Widding (2006) menar att detta blir problematiskt då eleverna inte medvetandegörs om att kön går att analysera på olika sätt och att olika ”sanningar” framkommer beroende på vilket analysredskap som används. Det bör även nämnas att granskningen av läromedlen även återger goda exempel som kan bidra till förutsättningar för undervisningen att präglas av ett öppet synsätt och att kritiska granska och värdera innehållet (Berge och Widding 2006:32–33).

I sin avhandling *Modern, svensk och jämställd. Om barn, familj och omvärld i grundskolans läseböcker 1962–2007* (2008) undersöker universitetspedagogen Angerd Eilard genus i läromedel. Studien är en del av forskningsprojektet *Förändrade köns-/genusordningar i skola och utbildning* som var ett nationellt forskningssamarbete mellan Malmö högskola, Göteborgs- och Umeås universitet samt högskolan i Borås. Avhandlingen syftar till att urskilja och analysera representationer av genus i läseböcker i grundskolan. De forskningsfrågor som ligger till grund för undersökningen är bland annat hur genus har representerats i läseböcker från år 1962 fram till början av 2000-talet, om det går att urskilja några förändringar samt hur dessa i sådana fall tar sig i uttryck. Författaren söker även finna svar på vilka implicita budskap om jämställdhet som finns samt hur ideal, normer och värderingar samverkar (Eilard 2008:23–24).

Utifrån en kritisk diskursanalys, som är en av de teoretiska/metodologiska utgångspunkterna i denna studie (se avsnitt 4.2 Kritisk diskursanalys), urskiljer Eilard förändringar i diskursen ur ett historiskt perspektiv. Centralt för avhandlingen är hur förändringsaspekten i läseböckerna sett ut. Diskursanalysen blir användbar i avhandlingen då den synliggör maktstrukturer (Eilard 2008:53). Eilards resultat pekar på en tydlig skillnad i hur kvinnor och män framställs, bland annat beskrivs könsmönstren ha blivit allt mindre påtagliga (Eilard 2008:358). Från tiden strax före millennieskiftet fram till år 2008 när studien avslutas framställs män som mer empatiska än i tidigare läseböcker. Kvinnorna framställs som mer inflytelserika och aktiva. Avhandlingens resultat visar även att skildringen av kvinnor och män blivit mer jämställd genom åren (Eilard 2008: 410–411). Även i senare läseböcker kvarstår dock hierarkier mellan kvinnor och män. Det är inte ovanligt att huvudpersonen gestaltas av en man medan kvinnan ofta porträtteras som ett supplement (Eilard 2008:419). Trots den mer jämställda gestaltningen av kvinnor och män finns fortfarande tydliga spår av begränsande könsnormer, konkluderar Eilard. Den västerländska kunskapssynen präglas fortfarande av det manliga perspektivet (Eilard 2008:419–421).

I rapporten *Lilla genushäftet 2.0 – om genus och skolans jämställdhetsmål* (2010) utreder didaktikprofessorn Maria Hedlin hur begreppet genus kan kopplas samman med lärares arbete. Rapporten är skriven på uppdrag av Institutionen för pedagogik, psykologi och idrottsvetenskap med fokus på ett genusperspektiv. Hedlins rapport syftar till att definiera begreppet genus och hur det kan kopplas samman med lärares arbete. Begreppet genus syftar på föreställningar som finns om kvinnor och män samt vad som anses vara kvinnligt eller manligt (Hedlin 2010:4).

Hedlin (2010) menar att de föreställningar som kopplas till kvinnor/kvinnlighet och män/manlighet även handlar om värdering och makt. Vid diskussionen om makt tar Hedlin avstamp i statsvetaren Malin Rönnbloms modell av jämställdhetsbegreppets tre makt nivåer. Den första nivån utgör *öppen makt*. Här tolkas jämställdhet i fråga om närvaro. Detta synsätt kan exemplifieras utifrån politik, då kvinnor utgör hälften av både väljare och valda innebär det att kvinnor har hälften av den politiska makten. Inom skolan skulle det innebära att en elevgrupp endast behöver bestå av hälften flickor och pojkar för att uppnå jämställdhet. I den första nivån ses makt som något ytligt och okomplicerat (Hedlin 2010:9–10). Den andra nivån utgörs av *makt över dagordningen*. Här beskrivs maktbegreppet något mer komplex. Hänsyn måste tas till de möjligheter som ges att påverka och genomföra förändring. Resonemanget inom skola skulle här vara om flickor och pojkar synliggörs på lika villkor och får lika stort inflytande. Den tredje nivån utgörs av *privilegiet att utgöra normen*, som innefattar den mest komplexa tolkningen av maktbegreppet. Här ligger fokus på subtila och bakomliggande regler och normer. Vad som anses vara normalt avgörs av de maktstrukturer som präglar samhället, av vilken könsordningen är en av dem. Mannen utgör normen, vilket bland annat synliggörs genom språket. Exempel finns då kvinnan utgör normen, däremot är de ofta sammankopplade med omhändertagande eller barnomsorg (Hedlin 2010:10–11). Vidare synliggör Hedlin samhällets könsstruktur och de led där jämställdhet kan betraktas som en fråga om makt och värdering. De mönster som synliggörs utgörs generellt på gruppnivå och bör inte förväxlas med individnivå, då alla sektorer innehåller individuella mönster. Hedlin (2010) talar om att alla samhällsaspekter präglas av ett könssegregerat förhållningssätt. Skolan beskrivs som en könssegregerad institution, dels med avseende på att kvinnor nämns i betydligt mindre grad än män i läromedel (Hedlin 2010:13).

I *Lilla genushäftet 2.0* visar Hedlin (2010) på de problem som kan uppstå vid arbetet med jämställdhet och genus i skolan. Hedlins rapport visar tendenser till ett ambivalent förhållningssätt i frågor om kön och jämställdhet. Å ena sidan är individen fristående från det sociala sammanhang den befinner sig i och könsstrukturer menas vara individuella. Å andra sidan tolkas och värderas beteenden och ageranden utifrån individens kön. Det ambivalenta förhållningssättet togs i uttryck på flera sätt, bland annat genom att en och samma lärare kunde både avfärda och bekräfta betydelsen av kön (Hedlin 2010:27). Rapporten visar även tendenser att skolans strävan efter jämställdhet riskerade att se flickor och pojkar som enhetliga grupper, vilket i förlängningen kan leda till att skillnaderna istället förstärks. Problematiken ligger då i att könsskillnader tolkas som individuella skillnader och lärare riskerar då att behandla eleverna olika. Vidare poängterar Hedlin att normer i sig inte behöver vara problematiskt, dilemmat ligger i att vissa individer begränsas av rådande normer och därmed inte kan utvecklas fullt ut

(Hedlin 2010:28). Hedlin understryker även att det inte enbart är genuskategorin som verkar normerande utan även etnicitet, sexualitet, ålder, funktionsvariation. Därav blir ett normkritiskt reflekterande av stor vikt (Hedlin 2010:30).

4. Metod

Följande avsnitt behandlar de metoder som ligger till grund för arbetets undersökning. Studien utgår ifrån en kvalitativ innehållsanalys och en kritisk diskursanalys där de olika metoderna är tänkt att fungera som komplement till varandra. Vilket är något som visat sig vara framgångsrikt vid liknande undersökningar (Boréus & Kohl 2018:49). Den kvalitativa innehållsanalysen lämpar sig väl för bredare undersökningar av textinnehållets mer lättillgängliga delar. I denna studie används den kvalitativa innehållsanalysen för att få en bredare överblick av de läromedel som analyseras (Boréus & Kohl 2018:50). Medan den kritiska diskursanalysen inriktar sig på fördjupade textanalyser och är tänkt att bidra med en djupare analys (Boréus & Kohl 2018:52).

4.1 Kvalitativ innehållsanalys

Begreppet innehållsanalys syftar på en metod för textanalys där innehållet bryts ned och sedan kategoriseras för att besvara de forskningsfrågor som undersökningen vilar på. Den kvalitativa textanalysens utgångspunkt utgår ifrån Boréus och Kohls definition av begreppet (Boréus & Kohl 2018:50). Boréus och Kohl (2018) beskriver den kvalitativa innehållsanalysen som en lämplig metod för att systematiskt beskriva innehållet av data genom att kategorisera delar av materialet. All innehållsanalys använder kodning där forskaren utgår ifrån förutbestämda forskningsfrågor som sedan förgrenas i olika kategorier (Boréus & Kohl 2018:50).

Innehållsanalysen kan appliceras på vilken text som helst och lämpar sig mycket väl i många humanistiska ämnen. Den används ofta vid undersökningar som syftar till att studera omfattningen av ett tema i texter, för att undersöka opartiskhet, för att jämföra eller för att granska förändringar över tid. Vanliga texter att analysera är exempelvis romaner, reklam eller läroböcker. Att göra en innehållsanalys på läromedel innebär att urskilja mönster i materialet, som exempelvis förekomsten av vissa ord, uttryck, argument eller hur ofta ett visst ord omnämns. Vidare passar innehållsanalysen för att finna mönster i större textmängder eller för att jämföra olika slags texter. Det bidrar till en bred överblick över materialet (Boréus & Kohl 2018:54).

Vid användandet av kvalitativ innehållsanalys konstruerar många forskare ett kodschema som anger vad som ska noteras i materialet. Kodning kan ske manuellt eller datoriserat. Kodning som innebär mer komplicerad tolkning måste dock ske manuellt medan datoriserad kodning sker genom användningen av en programvara som söker ord eller ordkombinationer som bestämts av forskaren. Ett kodschema söker förekomsten av någonting i texter, till exempel vissa specifika ord, dessa ord noteras ofta med hjälp av en sifferkod i schemat (Boréus & Kohl 2018:58). Det bör understrykas att räknandet eller mätandet inte är centralt i denna undersökning då det framförallt uttrycker ett kvantitativt förhållningssätt. Denna form av analys fokuserar på mer komplexa tolkningar, men enkla sätt att räkna.

Att innehållsanalysen ofta består av räknande och mätande är ett faktum, detta kan dock innebära konsekvenser då alla intressanta aspekter inte är mätbara. Denna metod lämpar sig därmed dåligt vid analyser av det uttalade eller det underförstådda i texter (Boréus & Kohl

2018:85). Valet av detta tillvägagångssätt ligger i att metoden lämpar sig speciellt väl för att göra översiktliga kategoriseringar. För att kunna besvara frågeställningen kommer därför den kritiska diskursanalysen att användas i samband med innehållsanalysen, för att öka studiens validitet och få en möjlighet att nå en djupare analys.

4.2 Kritisk diskursanalys

Det finns olika betydelser och kännetecken av diskursbegreppet, detta har framförallt att göra med att begreppets innebörd har expanderats. Exempelvis lyfter språkforskare fram vissa aspekter medan exempelvis språkfilosofin lyfter fram andra. Inom anglosaxisk diskursanalys lyfts begreppet diskursteori och inom Critical Discourse Analysis (kritisk diskursanalys) talas det om andra definitioner (Bergström & Ekström 2018:254) Därav kan ett förtydligande av vad diskurs är vara på sin plats.

Diskursanalysen kan delas in i tre olika generationer. Den första generationen ser på diskursbegreppet som relativt snäv, där utgår diskursen från språkvetenskapliga analysmodeller och diskurs ses som talat eller skrivet språk. Inom den andra generationens synsätt på diskurs framförs den kritiska diskursanalysen vars företrädare är Norman Fairclough och Theun van Dijk. Där ligger fokus på fler aspekter än den textuella, dock studeras fortfarande dessa aspekter separat. Den tredje generationen omfattar alla sociala fenomen. Utifrån detta synsätt innefattar diskursbegreppet även icke-språkliga dimensioner av socialt samspel (Bergström & Ekström 254–255).

Den kritiska diskursanalys – Critical Discourse Analysis (CDA) som fungerar som metod i denna undersökning kan beskrivas som ett paraplybegrepp som är tydligt förankrad i språkvetenskapen. Forskare som till viss del har gemensamma utgångspunkter använder sig av vissa språkvetenskapliga redskap för att analysera diskurser och texter (Boréus & Seiler Brylla 2018:305). CDA är hemmahörande i den andra generationens diskursanalys och växte fram under 1980-talet. Denna diskursanalys är bredare än den första generationen där diskurs enbart kopplades samman med språk som var antingen talat eller skrivet. Som tidigare nämns, ligger fokus på språkvetenskapliga analyser av text i centrum för den andra generationens kritiska diskursanalys. CDA har en samhällskritisk utgångspunkt i syfte att verka för bland annat social och politisk förändring. Det *kritiska* i diskursanalysen ligger i att granska innehåll som sedan placeras in i sociala kontexter för att urskilja samhälleliga maktstrukturer. Begreppet *diskurs* i kritisk diskursanalys syftar till semiotiska praktiker, vilket innebär att uttrycka sig genom tal, skrift, kroppsspråk etc. (Boréus & Seiler Brylla 2018:308–309). Diskursens tyngdpunkt ligger i att hitta mönster i texterna som blir av intresse för de forskningsfrågor som ställs.

Den kvalitativa innehållsanalysen kommer därmed att fungera som ett övergripande sorteringsverktyg för att urskilja olika teman i texterna och sedan fördjupas analysen ytterligare med hjälp av den kritiska diskursanalysen. När återkommande mönster sedan upptäcks i texterna kan de semiotiska praktiker som diskurserna utgör börja analyseras (Boréus & Seiler Brylla 2018:313). Valet att använda CDA i denna undersökning ligger i att den lämpar sig väl vid studier av språk och bidrar även till ett samhällskritiskt perspektiv. Den har visat sig

användbar i djupare analyser av bland annat rasism, antisemitism och sexism och har ofta sin utgångspunkt i att belysa maktrelationer.

4.3 Material och urval

Materialet som analyseras i undersökningen är följande; *Insikter i Svenska 1*, *Metafor 1*, *Språket och berättelsen 1* och *Svenska 1 helt enkelt*. Samtliga läromedel riktar sig mot kursen Svenska 1 på gymnasiet och är avsedda för yrkes- och högskoleförberedande program. Alla böcker är skrivna efter samma läroplan (Lgy11), vilket medför ökad validitet eftersom de bör vara anpassade efter samma mål och innehåll. Att samtliga läromedel skulle vara skrivna i enlighet med Lgy11 var ett urvalskriterium för vilket material som skulle inkluderas i studien. Materialet som analyseras varierar i utgivningsåret från 2011 till 2018 och är därmed uppdaterade och aktuella. Samtliga läromedel som verkar i undersökningen är författade av både kvinnor och män. De texter som analyseras ingår i de avsnitt som behandlar språklig variation där samtliga texter är skrivna i syfte att verka som läromedel. Det bör även understrykas att undersökningen *inte* syftar till att jämföra läromedlen med varandra. Nedan följer en översiktlig presentation av läromedlen, dess författare samt kapitlen som denna undersökning avser att undersöka.

Insikter i Svenska 1 (2011) är författad av Fredrik Harstad som är verksam vid ABF Vuxenutbildning i Göteborg och Iben Tanggaard som arbetar som gymnasielärare i svenska i Göteborg. Läromedlet ges ut av förlaget Gleerups Utbildning AB i Malmö. Materialet beskrivs täcka hela kursen i Svenska 1 för de yrkesförberedande programmen och uppges vara i enlighet med Lgy11. Den beskrivs som en allt-i-ett-bok och har ett innehåll av både språk, litteratur och texter. I varje kapitel tillkommer övningar samt en större uppgift i syfte att summera kapitlens tema. Boken innehåller 239 sidor och kapitlet som behandlar *språksociologi* sträcker sig över 35 sidor. Inledningsvis handlar kapitlet språksociologi om hur språket varierar beroende på vem talaren är sett till ålder, kön, ursprung och social tillhörighet. Författarna redogör även för världens språk, särskilt de som talas i Sverige.

Metafor – Svenska 1 för gymnasiet (2017) är skriven av Jenny Edvardsson som arbetar som gymnasielärare i svenska och historia i Kristianstad. Läromedlet täcker kursen svenska 1 för gymnasieskolans yrkesförberedande program och ges ut av Gleerups Utbildning i Malmö. Boken är en första upplaga och beskrivs svara väl mot de kriterier som finns i kursplanen. Bokens sidantal är 251 varav kapitlet som avhandlar språksociologi består av 22 sidor. Kapitlet inleds med att förklara vad språkliga skillnader och språksociologi innebär, författaren lägger även fokus på relevanta begrepp. Kapitlet innehåller även texter om språklig variation och avslutas med elevuppgifter och en övning där eleven uppmanas ta ställning i en språkriktighetsfråga.

Språket och berättelsen 1 (2017) ges ut av Gleerups Utbildning i Malmö och är författad av Linda Gustafsson, verksam som svensklärare vid en gymnasieskola i Malmö och Uno Wivast som arbetar som svensklärare i Lund. Läromedlet är andra upplagan och beskrivs svara väl mot de kriterier som framställs i kursplanen. *Språket och berättelsen* syftar till att verka som läromedel för Svenska 1 på gymnasiet. Bokens omfång är 321 sidor varav 7 sidor är avsedda

för språklig variation. Kapitlet fokuserar på begreppen *dialekt* och *sociolekt*. Författarna redogör även för attityder till språk och avslutningsvis återfinns sju diskussionsfrågor som uppmanar eleven att reflektera självständigt kring det som avverkats i kapitlet.

Svenska 1 helt enkelt (2018), andra upplagan, är författad av Lena Winqvist och Annika Nilsson. Läromedlet ges ut av NA förlag AB i Lund. Materialet som täcker språksociologi sträcker sig över 22 sidor varav bokens totala omfång är 272 sidor. Svenska 1 helt enkelt beskrivs utgå från hela det centrala innehållet för Svenska 1 på gymnasiet och innehåller genomgångar, exempeltexter och övningar. Språksociologiavsnittet är relativt omfattande och har ett bredare innehåll än de andra läromedlen.

4.4 Tillvägagångssätt

Erson, Milles och Edlund (2007) menar att olika synsätt, föreställningar och värderingar blir synliga beroende på vilken analys som görs. Beroende på vilken utgångspunkt vi har kommer vi få fram olika saker. Med hjälp av den kvalitativa innehållsanalysen har innehållet kodats utifrån betydelsefulla enheter och begrepp som anses relevanta för studiens syfte. Dessa kodade enheter har därefter kategoriserats utifrån tre teman: det manliga språket som norm, könsstereotypa föreställningar om kvinnligt och manligt samt en normbrytande diskurs. Dessa teman underbygger analysen och deras funktion analyseras i relation till Hirdmans genusteori genom den kritiska diskursanalysen. Fokus ligger främst i hur kvinnligt respektive manligt kodat språk framställs, hur det skrivs fram och vilka begrepp som används. Centralt för analysen kommer även vara vilka värderingar om könsnormer som framkommer och vilka begrepp som används för att belysa maktstrukturer. Innehållsanalysen kommer därmed att verka översiktligt på materialet för att få fram begrepp och teman. Den syftar till att lyfta fram och diskutera de aspekter som synliggörs. Den kritiska diskursanalysen fungerar djupgående och möjliggör en analys där språkliga strukturer synliggörs. De språkliga strukturer som undersöks är lexikala variationer och syntax där placering av pronomen och substantiv studeras. I undersökningens analysdel diskuteras resultaten av analysen i förhållande till fler källor än enbart läromedlen. Det bör vidare nämnas att en resultatdiskussion därmed förekommer i resultatredovisningen. Detta val gjordes i syfte att underbygga studiens resultat samt för att nå en mer gynnsam och djupgående analys.

4.5 Avgränsningar

Den ursprungliga tanken med undersökningen bestod av en mer jämförande karaktär med fokus på talat språk hos lärare. Undersökningen skulle då bestå av klassrumsobservationer för att undersöka hur lärare använder sig av språket och undersöka eventuella skillnader mellan könen. Önskan att undersöka talat språk grundades dels i mitt personliga intresse för språksociologiska studier samt ett större urval av aktuell forskning. Tidigare forskning om skrivet språk finns dessvärre inte i samma kvantitet. Det ursprungliga perspektivet valdes bort eftersom det skulle innebära för stora svårigheter att utföra klassrumsobservationer med tanke på rådande situation till följd av Covid-19. Ytterligare avgränsningar som gjorts är att enbart fokusera på specifika avsnitt och inte hela läroböcker. Denna avgränsning gjordes då undersökningens syfte är att

studera språkliga värderingar kopplat till kön, därav blir avsnitten som behandlar språksociologi av större intresse för denna studie. Detta val gjordes även utifrån en tidsaspekt. Ytterligare avgränsningar som gjorts är att studien fokuserar på texter som är skrivna som läromedel istället för texter som används som läromedel, till exempel skönlitterära texter.

I denna undersökning har valet gjorts att inte använda ett klassiskt kodschema som innehåller sifferkoder, detta eftersom räknandet eller mätandet inte är centralt i denna undersökning. Studien riskerar att bli tung vid användningen av ett kodschema, då det framförallt framhäver ett kvantitativt förhållningssätt. Den kvantitativa analysen valdes bort framförallt eftersom syftet inte är att göra någon generalisering av läromedlen.

5. Teori

Den teoretiska utgångspunkten för undersökningen är historieprofessorn Yvonne Hirdmans teori om genussystemet. Den appliceras på det valda materialet för att tolka innehållet. Hirdmans teori ska fungera som ett verktyg för att utläsa om läromedlen innehåller stereotypiska drag, värderingar om könsnormer samt hur det valda materialet framställer kön. Genussystemet är även användbart för att belysa den historiska aspekten på genus samt vilka normer och könsroller som tidigare präglade samhället och som återfinns än idag. Hirdmans forskning bidrar till en god inblick i de föreställningar som finns om kön och lämpar sig därför väl som analysredskap. Teorin utgår från begreppen genussystem, genuskontrakt, isärhållning, hierarki och maktbalans.

5.1 Yvonne Hirdmans genussystem

Yvonne Hirdman är en svensk historiker och professor emeritus vid Arbetslivsinstitutet och Historiska institutionen vid Stockholms universitet. Med sin artikel *Genussystemet – reflektioner kring kvinnors sociala underordning* (1988) introducerade Hirdman begreppet genus i det svenska språket. Som tidigare nämnts lyfts sociala ojämnheter mellan könen fram under 1970-talet, diskussionen kring genus var dock inte helt nyskapande då debatten hade funnits tidigare i andra delar av världen. Det är vid denna tidpunkt som begreppet *gender* förs över från engelskan till svenskan och översätts till *genus*. I uppsatsens bakgrundsavsnitt redogörs innebörden av begreppen kön och genus, där kön ses som biologiskt och genus är socialt konstruerat. Här skapas därmed en social ordning, där mannen ses som norm och kvinnan som avvikande från denna norm.

Det är utifrån denna konstruktion som Yvonne Hirdman utformar genussystemet och genuskontrakten. Genussystemet är en teori som fungerar som ett analysverktyg för att förklara könsstereotyper och dess ordningsstruktur. Det i sig är en grundläggande ordning som förutsätter andra sociala ordningar. Hirdman menar att genussystemet upprätthålls av två bärande principer; den ena är *dikotomin*, som innebär en *isärhållning* av manligt och kvinnligt och att de inte bör blandas. Den andra principen är *hierarkin*; där mannen anses vara normen (Hirdman 1988:51). Isärhållningen tar sig i uttryck genom arbetsfördelningen mellan könen. Den bidrar till att skapa en *maktbalans* mellan könen som strukturerar sysslor och egenskaper och upprätthåller framförallt föreställningar om kvinnligt respektive manligt (Hirdman 1988:52).

Hirdman talar om tre könsstereotypa förhållanden mellan kvinnor och män där samtliga stereotyper utgår ifrån kvinnans relation till mannen, som representerar normen. Mannen skrivs som A. (Hirdman 2001:26–27).

A – icke A = grundformeln

A – a = jämförelsens formel

A – B = den normativa formeln

I den första stereotypen A – icke A, finns mannen (A) och icke mannen (icke A). Detta illustreras utifrån det antika tankesättet där mannen är bestämd form och kvinnan hör samman

med obestämd materia. Mannen är därmed utgångspunkten, normen. Kvinnan är ingenting (Hirdman 2001:27–28). I den andra stereotypen A – a, finns mannen (A) och den lilla mannen (a). Fortfarande utifrån antika synsätt på kön. Här beskrivs kvinnan som en ofullständig man, kvinnan var en mindre och sämre variant av mannen (Hirdman 2001:28–30). Den tredje stereotypen A – B är kvinnor och män varandras motsatser. Denna stereotyp stämmer mest in på isärhållningens logik. Här är kvinnan fortfarande en ofullgånge man, men är också annorlunda. Hon besitter andra egenskaper än mannen, egenskaper som inte är önskvärda för mannen (Hirdman 2001:35–36).

Hirdman talar även om begreppet *genuskontrakt*. Dessa ”kontrakt” kan översättas till outtalade eller osynliga överenskommelser mellan könen på det sociala planet. Inom dessa kontrakt vet de kulturellt etablerade könen, kvinnor och män, hur de förväntas vara och vem som förväntas göra vad. Det innebär konkreta föreställningar om hur kvinnor och män ska vara gentemot varandra, i arbetet, i relationer och i språket etcetera. Genuskontrakten har enligt Hirdman alltid funnits i alla samhällen och är föränderliga och utvecklas utifrån de normer som gäller där och då. Kontrakten ärvs därmed i generationer där modern för det vidare till dottern och fadern för vidare till sonen (Hirdman 1988:53). Trots att mannen anses utgöra normen i samhället så skapas och upprätthålls genuskontraktet likväl av kvinnor, trots att de tillskrivs lägre status. Kontrakten ökar ständigt klyftan mellan könen, där mannen står högst upp i hierarkin. Eftersom mannen utgör normen i samhället värderas också det som anses vara manligt högre än det som anses vara kvinnligt (Hirdman 1988:57).

Genom studerandet av genuskontrakten kan vi skapa en förståelse för och få en tydligare bild av hur förhållandet mellan kvinnor och män styrs och hur den manliga normen skapas och upprätthålls (Hirdman 1988:58). Vidare kan begreppet genuskontrakt ses som en operationalisering av genussystembegreppet. Med andra ord, kontrakten fungerar som ömsesidiga föreställningar om manlighet och kvinnlighet och systemet är processen som via kontrakten etablerar och skapar nya isärhållningar och hierarkier (Hirdman 1988:54).

6. Analys av läromedel

Analysen presenteras i tre delar (teman). Den första delen lyfter fram exempel på könsnormativ skrivning. Den andra delen fokuserar på stereotypa föreställningar om språk som går att urskilja. Den tredje delen presenterar det innehåll i läromedlen som kan ses som normbrytande. Vidare analyseras innehållet djupare med hjälp av den kritiska diskursanalysen och den teoretiska ram som arbetet utgår ifrån. Analysen utgår ifrån Hirdmans begrepp: könsstereotyper, hierarki, isärhållande, genuskontrakt och maktskapande.

Observera att samtliga kursiveringar i analysens citat är författarens egna i syfte att lägga tonvikten på de aspekter som huvudsakligen studeras.

6.1 Det manliga språket som norm

Ur läromedlen *Språket och berättelsen 1*, *Insikter i Svenska*, och *Svenska 1 helt enkelt* går det att göra en iakttagelse av könsnormativ skrivning, där *man*, här förstått som person av manligt kön, frekvent skrivs före *kvinnor*. Exempel på detta mönster finner vi i tre av de fyra läromedlen där ”män” som belyses nedan genomgående nämns före ”kvinnor”:

Ur *Språket och berättelsen 1* (2017):

Det finns många attityder till olika sociolekter och det diskuteras till exempel huruvida det stämmer att *män* talar annorlunda än *kvinnor* (Gustafsson & Wivast 2017:286).

Ur *Insikter i svenska* (2011):

Det är mycket man kan lista ut om dig så fort du öppnar munnen. Om du är *man* eller *kvinnor*. Hur gammal du är. Var du har vuxit upp och var du bor nu (Harstad & Tanggaard 2011:206).

Ur *Svenska 1 helt enkelt* (2018):

Pratar *män* och *kvinnor* annorlunda? Till viss del bevarar språket uppfattningar om vad som anses *manligt* och *kvinnligt*. De *manliga* orden blir i flera fall de neutrala, de *kvinnliga* avvikande (Nilsson & Winqvist 2018:256).

Rubrik ur *Svenska 1 helt enkelt* (2018):

Sexolekter – manligt och kvinnligt språk (Nilsson & Winqvist 2018:256)

Detta är genomgående och konstant i de tre nämnda läromedlen. I läromedlet *Metafor svenska 1 för gymnasiet* (2017) förekommer däremot ingen könsnormativ skrivning där substantivet *man* skrivs före substantivet *kvinnor* och inte heller tvärtom, då inga sådana skrivningar förekommer i läromedlet. Däremot förekommer *man* som generiskt pronomen i samtliga undersökta läromedel. Nedan följer ett par exempel:

Ur *Svenska 1 helt enkelt* (2018):

Människor varierar sitt tal beroende på vem *man* är, vem *man* pratar med och det sammanhang i vilket *man* befinner sig i (Nilsson & Winqvist 2017:266)

Ur *Metafor svenska 1 för gymnasiet* (2017):

Sociolekt handlar om gruppspråk, alltså att *man* i ett socialt sammanhang, i en grupp, har ett visst språk (Edvardsson 2017:222)

I exemplen ovan kan användandet av det generiska *man* bytas ut mot ”människor varierar sitt tal beroende på vem hon/han/hen (eller bara hen) är, vem hen pratar med... och i vilket sammanhang hen befinner sig i”. I boken *Jämställt språk* (2016) diskuterar språkvetaren Karin Milles den problematik som frekvent användning av det generiska pronomenet kan medföra. *Man* är ofta förekommande i både talat och skrivet språk och syftar många gånger på en eller flera personer med okänd eller irrelevant identitet. Det används inte sällan för att tala om ”vem som helst” och har dessutom sitt historiska ursprung från substantivet *man* som syftar på person av manligt kön (Milles 2016:54). Det bör även understrykas att ordet *människor* har substantivet *man* som rotmorfem, vilket innebär att *man* är ordets kärna och innehåller därmed ordets betydelse. En alternativ form skulle kunna utgöras av *en* som generiskt pronomen. Det förespråkas vara ett könsneutralt och inkluderande alternativ till det generiska *man* då det inte skapar associationer till en manlig norm. Däremot kan *en* som generiskt pronomen uppfattas som iögonfallande. Att ersätta *människor* mot *en* som subjektform kan även riskera att uppfattas som ideologiskt laddat (Milles 2016:56).

Ur *Språket och berättelsen 1* (2017)

Man kan säga att graden av dialektal påverkan i språket varierar från det som kallas lokal eller traditionell dialekt, där språket skiljer sig så mycket från standardspråket att *man* inte förstår vad som sägs om *man* inte själv talar samma dialekt, till det neutrala standardspråket som i princip bara finns i skriftform och där *man* inte alls kan utläsa varifrån personen kommer.

Ur *Insikter i svenska* (2011)

Det låter annorlunda när en från Finland pratar svenska jämfört med när en *engelsman*, *fransman* eller arab gör det. Och självklart hör en språkmedveten *engelsman* att du kommer från Sverige när du pratar engelska (Harstad & Tanggaard 2011:208).

När det generiska pronomenet *man* används ofta och återkommande anses det bidra till att skapa mentala föreställningar av en person av manligt kön. Vilket bidrar till att det manliga får representera det normativa, det vill säga det allmänna och det mänskliga (Milles 2016:54–55). Vidare menar Milles (2016) att ett genomgående användande av ett manligt pronomen blir problematiskt ur ett jämställdhetsperspektiv då det ofta återfinns i meningar som syftar på något som anses normalt. Det kan riskera att leda till en förstärkt, önskad koppling mellan det normala och det manliga (Milles 2016:55). I samband med detta kan det även vara av intresse att observera begreppen *engelsman* och *fransman* som i det nämnda exemplet får representera hela befolkningen, medan *fransyskor* eller *engelskor* endast innefattar kvinnor. Vidare kan detta kopplas samman med de logiker som utgör Hirdmans (1988) genussystem. Den ena logiken i Hirdmans genussystem utgörs av *hierarkin*, där mannen är norm. Mannen representerar människan och utgör därmed normen för vad som anses normalt och allmängiltigt (Hirdman 1988:51).

Som nämns ovan skrivs *man* före *kvinn*a frekvent i tre av fyra läromedel, däremot går det att utläsa ett skifte i ordningsföljden av kön då texten behandlar kvinnor och män som föräldrar eller mor- och farföräldrar. De substantiv som syftar på person av kvinnligt kön såsom *mamma*, *syster*, *mormor* eller *farmor* skrivs då frekvent framför substantiv som syftar på en person av manligt kön som *pappa*, *bror*, *morfar* eller *farfar*. Detta synliggörs nedan:

Ur *Insikter i svenska* (2011)

När du pratar med äldre människor, till exempel din *farmor* eller *morfar*, märker du säkert att de använder ord och uttryck som låter ålderdomliga (Harstad & Tanggaard 2011:210).

Ur *Insikter i svenska* (2011)

Någon gång i ettårsåldern kan de flesta barn forma begripliga ord, som *mamma* och *pappa* (Harstad & Tanggaard 2011:213).

Ur *Metafor svenska 1 för gymnasiet* (2017):

Hur skulle dialogen se ut om du pratade med din *lillasyster/lillebror*? Eller din *mamma/pappa*? (Edvardsson 2017:228)

För att återgå till den normativa skrivningen som diskuteras ovan kan detta utgöra liknande problematik. Den könsnormativa skrivningen innebär således en avvikelse i konventionen bokstavsordning, som ofta används vid uppräknandet av personnamn för att undvika hierarkier (Milles 2016:59–60). Utifrån denna konvention bör det därmed stå; kvinnor och män, flickor och pojkar etc. Läromedlen avviker från bokstavkonventionen där substantivet *man* skrivs ut först, däremot följs konventionen vid utskrivningen av substantiven *mamma* och *pappa*. Utifrån genussystemets logiker är detta av intresse för att nå en mer djupgående analys. Genussystemet är en beskrivning av en ordningsstruktur av kön som således är förutsättningen för andra sociala ordningar. Det är därmed systemets två bärande logiker som möjliggör diskussionen om den sociala ordningen. Substantiven *man* och *kvinn*a och substantiven *mamma* och *pappa* följer systemets ena logik – dikotomin, det vill säga *isärhållandet* mellan kvinnligt och manligt (Hirdman 1988:51). Denna logik menar att ”ursprunget” måste lämnas därhän, den som vilar på biologiska grunder. Trots att det bidragit till en grundprincip för strukturering av kön samt hur det skrivs och talas om kön, är det inte av intresse för genussystemets logiker (Hirdman 1988:52). Hirdman (1988) menar att en sortering av kön av både praktisk och existentiell karaktär leder till ett genussystem. Detta eftersom samhällen ständigt utvecklas och blir mer sofistikerade vilket i förlängningen leder till att isärhållandets uttryck och även dess konsekvenser blir allt mer subtila och komplexa. Därigenom görs den andra logiken *hierarkin*, som utgörs av den manliga normen, aktuell. Det är betoningen av isärhållningen som aktualiserar den manliga normen (Hirdman 1988:52–53). Hur kan då den manliga normens logik ställas i förhållande till isärhållningen? Enligt Hirdman (1988) inrättas ett *maktskapande*, eller en maktbalans mellan könen som i sin tur tilldelar kvinnor och män olika platser, sysslor och egenskaper. Kvinnor och män tillskrivs därmed olika *könsstereotypa* föreställningar (Hirdman 1988:52–53). Utifrån Hirdmans logiker kan därmed det könsnormativa skrivandet i samtliga läromedel synliggöras. De könsstereotypa föreställningar som går att urskilja i citaten ovan kommer analyseras vidare under nästkommande rubrik.

Ordningsföljden *man/kvinna* kan alltså ses utifrån Hirdmans teori som ett uttryck för isärhållande. Detta synliggörs även i *Insikter i Svenska* (2011) där Harstad och Tanggaards påstående om sexolekter blir ett exempel för isärhållning mellan det som kodas som kvinnligt respektive manligt. I exemplet nedan syns även hierarkin i ordningsföljden *man/kvinna*.

Med *sexolekt* menar man att det finns skillnader i mäns och kvinnors språk. Det finns uttryck, ämnen och samtalsstilar som är typiska för män *respektive* kvinnor (Harstad & Tanggaard 2011:208)

Formuleringen ”typiska för män respektive kvinnor” (Harstad & Tanggaard 2011:208) blir här av särskilt intresse. Synonymer till ordet *respektive* kan vara adjektivfrasen ”var och en särskilt” eller adverbfraserna ”var för sig” eller ”i angiven ordning”. Därav blir detta något som möjliggör en analys utifrån genussystemets logiker. Hirdman (1988) menar att isärhållandets logiker går att applicera överallt, på små detaljer i olika sammanhang och inom olika områden. I ovanstående citat betonas isärhållningen då formuleringen lyder män *respektive* kvinnor, vilket Hirdman menar bidrar till att den manliga normen legitimeras och därmed skapas en underordning av kvinnor (Hirdman 1988:52).

Isärhållandets grunduttryck finns i föreställningar om vad som anses kvinnligt och manligt, vilket också innebär ett maktskapande. Begreppet *makt* och dess innebörd problematiseras däremot inte explicit av Hirdman (1988). Hon talar främst om maktskapande och hur det upprätthålls, men definierar till synes inte begreppet. Det bör dock understrykas att Hirdman (1988) talar indirekt om *makt* i sin beskrivning av den hierarkiska genusordningen. I boken *Makt* (2009) diskuterar sociologerna Mats Börjesson och Alf Rehn om flertalet *maktstrategier*, däribland *köns*makt. *Makt* definieras utifrån relationsaspekten människor emellan, det formas och skapas utifrån föreställningar om kön (Börjesson & Rehn 2009:16). Börjesson och Rehn tydliggör att ”*makt* är en term för något som händer mellan människor, även om den inte alltid handlar om direkt påverkan ansikte mot ansikte” (Börjesson & Rehn 2009:19). I likhet med Hirdman (1988) menar Börjesson och Rehn (2009) att *makt* legitimeras vid skapandet av ”den andre” i relation till normen. *Maktstrategierna* kommer till uttryck då det konstrueras skillnader, som i det här fallet är skillnader mellan kvinnor och mäns språk. ”Den andre” utgörs av den som ständigt avviker från normen (Börjesson & Rehn 2009:17). Här innefattas normen av mannen, därav blir kvinnan den som avviker. Utifrån detta kan ovanstående citat tolkas utifrån att kvinnan är den som skiljer sig från mannens språk. Kvinnans placering som ”den andre” utgör grunden i det rådande genussystemet. Angående kvinnans andraplacering skriver Hirdman:

Att kvinnor definieras som »den andra» och att denna andra haft »sin plats» - en plats som inte varit oföränderlig eller historielös, utan ständigt spelat en tyst och viktig roll också i det publika – innebär att denna tysta (?) *maktrelation* mellan könen har en fundamental betydelse för händelseutvecklingen. Metaforiskt kunde vi säga att det har samma betydelse som det undermedvetna har för en enskild människas handlingar. Kvinnors lägre genusvärde har varit och är det kollektivt förträngda (Hirdman 1988:57)

I *Metafor – Svenska 1 för gymnasiet* (2017) ägnas bokens elfte kapitel åt språklig variation och har titeln *Språkliga skillnader – språksociologi* (Edvardsson 2017:213) Under rubriken *Dialekt* finns sex olika dialekttranskriptioner, där de olika avskrifterna är skrivna på dialekt från sex dialektområden. Fyra av transkriptionerna är intervjuer och två är textutdrag. I den första intervjutranskriptionen står förkortningen MI med tillhörande kolontecken innan texten börjar. Det förekommer inte någon förklaring av vad förkortningen MI står för. I den andra transkriptionen förekommer förkortningarna Int och MI. Vid denna transkription redogör författaren för förkortningarna där Int beskrivs vara förkortningen för intervjuare och förkortningen MI står för manlig informant. Det skrivs ut på följande vis:

Int står för intervjuare och MI står för manlig informant (alltså den som blir intervjuad) (Edvardsson 2017:216)

I den fjärde transkriptionen förekommer förkortningen KI, där informanten uppges vara en kvinna. Det skrivs ut på följande vis:

Int 1 står för intervjuare ett och Int 2 står för intervjuare två. KI står för kvinnlig informant. Det är alltså en kvinna som blir intervjuad. (Edvardsson 2017:217)

I den femte transkriptionen intervjuas ytterligare en kvinna. Här understryks informantens könstillhörighet på samma sätt som i den fjärde transkriptionen:

Int står för intervjuare och KI står för kvinnlig informant. Det är alltså en kvinna som blir intervjuad. (Edvardsson 2017:217)

Ovanstående citat uttrycker en viss skillnad i hur informanterna presenteras där ett mönster i form av könsnormativ skrivning synliggörs. I citaten då den kvinnliga informanten intervjuas understryks könsaspekten tydligt. När den manliga informanten intervjuas ges först ingen förklaring av vad förkortningen MI står för. De kvinnliga och manliga informanterna nämns inte därefter. Inte heller nämns syftet med att lyfta fram informanternas könstillhörighet då resterande text under rubriken inte behandlar någon könsaspekt. Anledningarna till detta kan vara många. Detta kan ses som ett exempel på ett sannolikt omedvetet görande av kön och befästande av en normativ könsordning. Vidare kan citaten ovan även tolkas som en slentrianmässig användning av adjektiven *kvinnlig* och *manlig*. Enligt Milles (2016) bör könstillhörighet undvikas att lyftas fram i de fall det inte är relevant. I *Metafor – Svenska 1 för gymnasiet* (2017) placeras informanternas könstillhörighet i fokus trots att de inte är relevant för den resterande texten. Syftet med textutdragen är att eleverna ska förstå texten trots de dialektala uttalandena som genomsyrar texten.

6.2 Könsstereotypa föreställningar om kvinnligt och manligt

Begreppet *stereotyp* används av Edlund, Erson och Milles (2007) utifrån Nationalencyklopedins ordbok och definieras som en ” uppsättning av starkt förenklade föreställningar om viss företeelse särskilt i fråga om viss kategori av människor ” (Edlund, Erson

& Millea 2007:58). När begreppet stereotyp används i denna undersökning syftar det dels till de *förenklade föreställningar* som går att urskilja i kvinnor och mäns språkbruk som synliggörs i de undersökta läromedlen samt eventuella adjektiv som beskriver en egenskap.

I *Språket och berättelsen 1* (2017) benämns metodavsnittet som behandlar språksociologi som *Variation och stil*. Avsnittet innehåller tre rubriker: *Dialekt, sociolekt* och *attityder till språk*. Under rubriken *Sociolekt* står följande att läsa:

Det finns många attityder till olika sociolekter och det diskuteras till exempel huruvida det stämmer att män talar annorlunda än kvinnor. Det finns en vanlig uppfattning om att kvinnor talar mer än män, men det faktiska förhållandet tenderar att vara tvärtom hävdar de som undersökt saken. Vidare finns det de som påstår att män är mer direkta medan kvinnor talar runt det som de egentligen vill säga. Det sägs också att kvinnor använder mer lyssningsljud som ”mmm” eller nickar medan någon annan talar (Gustafsson & Wivast 2017:286–287)

Här återfinns en rad kategoriseringar som kan vara problematiska. Beskrivningar som ”vanlig uppfattning att kvinnor talar mer än män”, ”män är mer direkta” och ”kvinnor talar runt det som de egentligen vill säga” kan förmedla stereotypa och problematiska föreställningar om kvinnligt och manligt kodat språk. Edlund, Erson och Milles (2007) menar att föreställningen om ett kvinnospråk och ett mansspråk är en av de mest vedertagna föreställningar som kan kopplas samman med kön. En av de mest allmängiltiga skillnaderna i kvinnor och mäns språkbruk beskrivs vara uppfattningen om att kvinnor talar mer än män. I negativa ordalag har detta ofta associerats med att kvinnan är ”pladdrig” (Edlund, Erson & Milles 2007:58). Då Gustafsson och Wivast (2017) uttrycker att en vanlig uppfattning är att kvinnor talar mer än män, kan det bidra till att oönskade och förlegade tolkningar förmedlas till eleverna. Då föreställningen om kvinnors pladdrichet liksom uppfattningen att kvinnor talar mer än män är så starka finns risker med den här typen av skrivningar eftersom föreställningarna riskerar att upprepas och förstärkas. Det kan även noteras att Gustafsson och Wivast endast sveper förbi det faktum att de som undersökt saken (det vill säga forskarna) faktiskt motsäger föreställningen. När stereotyper skapas och upprätthålls leder det till förenklade föreställningar av hur verkligheten är konstruerad, vilket bidrar till att förståelsen för olika sociala gruppers beteende begränsas. Stereotypen blir därigenom självklar och fortsätter att upprätthållas (Edlund, Erson & Milles 2007:59). Gustafsson och Wivast (2017) uttrycker även att ”det faktiska förhållandet tenderar att vara tvärtom hävdar de som undersökt saken”, ”vidare finns det de som påstår” och ”det sägs också” vilket kan bidra till att förmildra påståendena något. Däremot görs inga kopplingar till språkforskning, vilket hade varit önskvärt vid sådana utsagor. Gustafssons och Wivast (2011) uttalande kan kopplas till begreppet *folklingvistik*, vilket ger uttryck för uppfattningar om språk som de flesta har men som inte delas av språkvetare. Att kvinnor talar mer än män är exempel på sådan folklingvistik (Edlund, Erson & Milles 2007:60).

Vid synliggörandet av stereotyper bör även maktaspekten tas i beaktande. Eftersom stereotyper ofta är sammanhörande med minoriteter som exempelvis olika etniska- och religiösa minoritetsgrupper eller kvinnor så har maktaspekten en betydande roll. Då skapandet av stereotyper ofta riktas mot underordnade grupper finns det därför inte stereotypa föreställningar

om mäns språk i lika stor utsträckning som om kvinnors språkbruk (Edlund, Erson & Milles 2007:59–60).

Vidare överensstämmer citatet ur *Språket och berättelsen 1* (2017) med Hirdmans (1988) definition av *maktskapandet*. Som tidigare nämnt är isärhållningens grunduttryck baserad på föreställningar om vad som är kvinnligt och manligt, genom vilken en uppdelning av könen också innebär ett maktskapande (Hirdman 1988:52). Detta kan utvecklas ytterligare genom *genuskontrakten*. Begreppet blir användbart i och med att det innebär konkreta föreställningar om hur kvinnor och män förväntas förhålla sig till varandra på olika nivåer, bland annat hur de ska prata och vilket språk och ordförråd som får användas av respektive part (Hirdman 1988:54). Då Gustafsson och Wivast (2017) uttrycker att ”män är mer direkta medan kvinnor talar runt det som de egentligen vill säga” ges uttryck för nya isärhållande former som skapar nya legitimeringar för avvikelse och ojämlikhet (Hirdman 1988:55). Detta eftersom det kvinnligt kodade språket ställs i relation till en manligt kodad norm, vilket får det föreställt kvinnligt kodade språket att framstå som en avvikelse i förhållande till normen. Att lyfta förenklade föreställningar är av yttersta vikt för att analysera de olika normer och föreställningar som synliggörs till eleverna. Stereotypa uttalanden om kvinnligt och manligt kodat språk kan bidra till att cementera uråldriga föreställningar om kön (Edlund, Erson och Milles 2007:60).

Avsnittet som behandlar språksociologi utgör det femte kapitlet i *Insikter i svenska 1* (2011). Under rubriken *Ditt språk* talar Harstad och Tanggaard (2011) om sexolekter. De definierar begreppet på följande vis:

Med *sexolekt* menar man att det finns skillnader i mäns och kvinnors språk. Det finns uttryck, ämnen och samtalsstilar som är typiska för män *respektive* kvinnor (Harstad & Tanggaard 2011:208)

Citatet ovan analyseras utifrån isärhållande och maktskapande under föregående rubrik. Innehållet kan dock även analyseras vidare utifrån begreppet *stereotyper* och är därför återkommande under denna rubrik. Precis som ovan utgår definitionen av begreppet från Edlund, Erson och Milles (2007). Harstad och Tanggaard (2011) skriver inte uttryckligen vilka ”uttryck, ämnen och samtalsstilar” de syftar på, däremot kan vissa antaganden göras, främst utifrån ett historiskt synsätt på kvinnligt och manligt språk (Edlund, Erson & Milles 2007:60). I tidigare diskussioner om kvinnligt kodat språk har bland annat argumenten varit kopplade till könets påstådda inneboende natur, där kvinnans språk anses utgå ifrån hennes känsloliv medan mannens språk främst präglas utifrån förståndet. ”Hos henne dominerar subjektiviteten, hos honom objektiviteten” (Edlund, Erson & Milles 2007:61). Det bör dock poängteras att dessa antaganden inte nödvändigtvis understryker författarnas undermening, däremot kan det vara kopplingar som görs av personen som läser texten, det vill säga eleverna. I Skolverkets rapport *I enlighet med skolans värdegrund?* (2006) påpekas vikten av ett kritiskt förhållningssätt gentemot olika perspektiv i läromedelstexter. För att kunna synliggöra olika aspekter krävs det däremot att lärare har goda insikter i hur subtil diskriminering kan ta sig i uttryck (Berge & Widding 2006:11). Det går även att finna tendenser i att Harstad och Tanggaard (2011) presenterar kvinnligt och manligt kodat samtalsstil som motsatser till varandra. Utifrån

formuleringen ”Det finns uttryck, ämnen och samtalsstilar som är *typiska* för män respektive kvinnor” kan isärhållningens primära uttryck aktualiseras. Nämligen föreställningar om kvinnlighet och manlighet. Hirdman menar även att dessa uppdelningar kan fungera som meningsskapande då människor orienterar sig i ett samhälle utefter sysslor, platser och egenskaper (Hirdman 1988:52).

Uttalandet i *Insikter i svenska I* kan vara ett riskfyllt sådant. Främst med tanke på beskrivningen av att ett visst språk påstås vara ”typiskt” kvinnligt och manligt. Det går i enlighet med föräldrade förväntningar på vad som anses kvinnligt och manligt (Edlund, Erson och Milles 2007:64).

I det samlade undersökta materialet går det att utläsa ett tämligen inkluderande förhållningssätt när det kommer till kvinnor och män. Med ett inkluderande förhållningssätt menas att materialet nämner kvinnor och män i lika stor utsträckning, däremot finns vissa synliga bister där kvinnor och män porträtteras utifrån könsstereotypa kategorier.

Under föregående rubrik görs en iakttagelse där substantivet *man* skrivs före substantivet *kvinn* samt ett konstaterande i att substantiven kastas om då texten behandlar *mammor* och *pappor*. Utifrån Hirdman är det en aspekt som ger uttryck för det stereotypa genuskontraktet (2001:84). I de läromedel som undersöks går det att utläsa att kvinnor beskrivs i större utsträckning som privatpersoner såsom *mammor*, *mor-* eller *farmödrar* eller gamla tanter medan männen oftare nämns utifrån andra yrkeskategorier som exempelvis kock eller titlar som den svenska kungen. Detta synliggörs både genom text och bild. I *Insikter i svenska* (2011:204) förekommer exempelbilder där modern gestaltas tillsammans med sina två barn iklädda matchande kläder. Samtliga illustrationer av kvinnor i *Svenska I helt enkelt* åskådliggör kvinnor tillsammans med andra kvinnor, som en moder med sitt barn i famnen och kvinnor samtalandes med varandra med inringad text som kan ge intrycket av att två kvinnor skvallrar (Nilsson & Winqvist 2018: 267–274). Gemensamt för de läromedel där mannen synliggörs är att han illustreras ensam och aldrig i förhållande till andra män eller barn och även utifrån yrkeskategori. I *Språket och berättelsen I* (2017:286) skildras mannen exempelvis som arbetande kock i ett restaurangkök. I *Svenska I helt enkelt* (2018:267) porträtteras samtliga män ensamma, vissa som tänkande individer och vissa med pengar (Nilsson & Winqvist 2018:253–279). Detta är i enlighet med stereotypa *kontrakt* om kvinnligt och manligt utifrån Hirdmans teori. Det uttrycker det stereotypa kontrakt där mannen ansvarar för försörjning och beskydd medan kvinnan står för barnafödande och omhändertagande (Hirdman 2001:88) Hirdman menar också att kontrakten utgör möjligheter och svårigheter för både kvinnor och män, däremot har det aldrig handlat om samma möjligheter och samma begränsningar. Det är dessa skilda villkor som synliggörs via kontrakten (Hirdman 2001:88–89).

6.3 Normbrytande diskurs

Det generella tilltalet i samtliga undersökta läromedel i avsnitten som behandlar språklig variation är könsneutralt. Med könsneutralt menas att författarna aktivt använder könsneutrala pronomen som *du*, *ni* eller *vi*. I *Svenska I helt enkelt* finns flera exempel på ett normbrytande

innehåll när det kommer till föreställningar om språk. Här tillägnas språk kopplat till kön en egen rubrik som lyder *Sexolekter - manligt och kvinnligt språk* (Nilsson & Winqvist 2018:256). Innehållet gör kopplingar till att språkliga skillnader mellan könen speglar en rådande samhällshierarki. Detta synliggörs nedan.

De flesta yrken anses vara manliga och när en kvinna utför samma arbete sätts ofta kvinna framför. *Kvinnlig* advokat, *kvinnlig* läkare. Samma sak gäller när det handlar om andra saker och ämnen. Varför säger man inte herrfotboll, manshockey och killmilen när man säger damfotboll, tjejhockey och tjejmilen? (Nilsson & Winqvist 2018:256).

Om du byter ut *man* mot *kvinna* ser du att delar av språket utgår ifrån mannen. Vilka av följande ord hittar du bakom de kvinnliga omskrivningarna? Förkvinna, det tänkte kvinna inte på, gärningskvinna, kvinnska (Nilsson & Winqvist 2018:256).

Hen är ett könsneutralt ord när det inte finns behov av att specificera könet och skriva han eller hon (Nilsson & Winqvist 2018:256).

Utifrån detta kan vi återkomma till Hirdman och genuskontraktet. Begreppet genuskontrakt går att använda som beteckning för de osynliga regler om kvinnligt och manligt som genomsyrar ett samhälle (Hirdman 2001:94). Det bör däremot inte tolkas bokstavligt utan snarare ses som en beskrivning av sociala normer och kulturella konventioner i hur kvinnligt och manligt ska vara, vem som ska göra vad, hur arbetsfördelningen bör se ut och vad som är mest "naturligt" (Hirdman 2001:80). Det bör dock understrykas då Hirdman använder begreppet *kontrakt*, inte menar att kvinnor och män frivilligt signerat en överenskommelse. Som tidigare nämnts ärvs dessa kontrakt från generation till generation (Hirdman 2001:84). Hirdman menar således att de normer och oskrivna regler som finns inom genuskontraktet medför olika villkor för kvinnor och män. Kontraktet är å andra sidan inte definitivt, genuskontraktet är i ständig förändring, där synen på vad som anses typiskt kvinnligt eller manligt utvecklas frekvent (Hirdman 2001:95). Innehållet som synliggörs ovan kan ses som ett exempel där normbrytande innehåll får ta plats. Totalt består avsnittet om språklig variation av 24 sidor varav en sida ägnas åt kvinnligt och manligt kodat språk. Under rubriken *Sexolekt – manligt och kvinnligt språk* lyfter även Nilsson och Winqvist (2018) fram frågeställningar som riktas mot läsaren. Detta synliggörs nedan.

Pratar män och kvinnor olika? Vissa kanske tycker det? Men frågan är om det inte snarare beror på ens ålder och var i världen man bor? Kanske blir könsskillnader i språket, *sexolekter*, mindre desto mer jämställt ett samhälle är? Språkskillnaderna tycks nämligen höra samman med vilka förväntningar det finns på kvinnor och män i samhället (Nilsson & Winqvist 2018:256).

Ovanstående citat kan ses som exempel på normbrytande innehåll där synen på kvinnligt och manligt kodat språk lyfts fram som går i enlighet med Hirdmans (1988) *systemgenererade dynamiker*. Som förklarats tidigare är genusystemets logiker något som ständigt upprätthålls och återskapas, och desto starkare isärhållning som skapas mellan könen ju mer legitimeras den manliga normen. Den blir mer självklar, mindre ifrågasatt och känns allt mer naturlig vid ett starkt isärhållande (Hirdman 1988:57). Frågorna som riktas gentemot läsaren av Nilsson och

Winqvist (2018) ger uttryck för det omvända. Vilket vidare förklaras av Hirdman (1988). Då isärhållandets logik minskar och försvagas innebär det vidare att den manliga normens överhet ifrågasätts och blir allt mer illegitim (Hirdman 1988:57).

7. Diskussion

Undersökningens syfte är att se vilka föreställningar om språk och kön som går att urskilja genom språket i utvalda läromedel för svenska 1 på gymnasieskolan samt vilka värderingar om könsstereotyper som framkommer.

Utifrån analysen kunde en könsnormativ skrivning urskiljas i tre av fyra läromedel där substantivet *man* skrivs före *kvinn*a. En iakttagelse gjordes vidare i form av att bokstavskonventionen bryts vid substantiven *man* och *kvinn*a, däremot följs den vid utskrivningen av substantiven *mamma* och *pappa*. Då ordföljden kastas om kan dels tolkas utifrån Hirdmans (2001) teori som uttrycker det stereotypa kontrakt mellan kvinnor och män. En slutsats skulle kunna vara att mamman anses vara den primära vårdgivaren. Då detta skrivs ut i texter som riktas mot elever på gymnasiet kan det leda till cementerade föreställningar om att mamman är överordnad pappan i föräldraskapet. Det är hon som ansvarar för barn och omhändertagande medan pappan inte avkrävs lika mycket. Detta tydliggörs ytterligare då kvinnan illustreras utifrån en mammaroll genom bilder i *Svenska 1 helt enkelt* och *Insikter i svenska*, det bör understrykas att mannen aldrig porträtteras som fadersfigur. Detta går till viss del i enlighet med Ohlanders (2010a) studie som uppvisade ett resultat där kvinnor ofta nämns i relation till mannen. I de läromedel som studerats i denna undersökning går det inte att urskilja exempel då kvinnan nämns som supplement till mannen. Det som däremot stämmer överens med Ohlanders (2010a) undersökning är dock att det finns tendenser som riskerar att befästa förlegade könsstereotyper. Kvinnor gestaltas oftare utifrån rollen som vårdnadshavare medan mannen skildras ensam eller som yrkesarbetande. Vidare går detta även i linje med Berge och Widdings (2006) undersökning vars resultat visade att text och bild präglas av en manlig norm. Trots att inte alla läromedel innehåller bilder finns tydliga skillnader i hur kvinnor och män avbildas. Detta kan bli ett problematiskt tilldelande av begränsade könsnormativa föreställningar som kopplar samman kvinnor med barnafödande och omhändertagande och männen hänvisas till ansvarstagande i form av arbete och försörjning. Illustrationerna riskerar att förstärka intrycker av omedvetenhet och visar att tänkandet om kön är djupt rotat, trots dess subtila närvaro.

Att substantivet *man* skrivs före substantivet *kvinn*a kan även medföra viss problematik då det kan utgöra en könsnormativ ordning där mannen ses som överordnad kvinnan. Ovanstående diskussion om *man* och *kvinn*a och den förändrade ordföljden vid utskrivningen av *mamma* och *pappa* ger även uttryck för Hirdmans (1988) genuskontrakt där hon menar att kontrakten kan utgöra möjligheter eller begränsningar. Det bör vidare poängteras att det inte går att säkerställa att detta är författarnas avsikt. Däremot kan det tolkas som ett uttryck för kvinnans osynliggörande, då det uttrycker en bristfällig medvetenhet kring ett språk där den manliga normen är framträdande som sedan vidareförmedlas till eleverna. Det bör vidare nämnas att ingen skugga bör falla på författarna. Sett till att läromedlen ofta ger uttryck för en manlig språknorm kan snarare ses som en reflektion av verkligheten. Då verkligheten har varit och fortfarande till stora delar är ojämförbar kan språket komma att spegla sådana föreställningar. Detta överensstämmer med Berge och Widding vars undersökning konstaterade att könsneutrala begrepp genomsyrades av en manlig norm. Sådana tendenser påvisas även i denna

undersökning där läromedelsförfattarna exempelvis använder ordet *människor* vars rotmorform är substantivet *man*. Syftet att använda *människor* kan ses som en strävan efter ett könsneutralt ord. Däremot kan ett tillsynes neutralt ord som *människor* problematiseras och ses som ett uttryck för ytterligare en manlig språknorm som är svår att undkomma.

Denna undersökning visar att det generiska pronomenet *man* används genomgående och konstant i samtliga läromedel som undersöks. Milles (2016) problematiserar användandet av det generiska *man* och diskuterar kring det faktum att *man* historiskt härstammar från substantivet *man*. Trots att det generiska pronomenet ofta inte löper någon överhängande risk i att förväxlas med substantivet *man*, kan däremot ett konstant användande av ett generiskt pronomen medföra viss problematik. Detta kan diskuteras i enlighet med Eilard (2008) som genom en kritisk diskursanalys söker efter implicita budskap om jämställdhet, normer och värderingar i läseböcker från 1962–2007. Eilard (2008) använder den kritiska diskursanalysen i syfte att synliggöra maktstrukturer. Att använda den kritiska diskursanalysen för att dels synliggöra maktstrukturer och urskilja implicita aspekter går även i linje med denna undersökning. Avhandlingens resultat visade att skildringen av kvinnor och män blivit allt mer jämställd, däremot kvarstår hierarkier där kunskapssynen fortfarande präglas av det manliga perspektivet. Vilket även denna undersökning visat tendenser kring, exempelvis då *man* används som allmän eller generell syftning på ”vem som helst”, vilket kan tolkas som ett uttryck där det manliga får representera det normativa och vad som anses normalt.

Ohlanders studie (2010a; 2010b) belyser den kvantitativa jämställdheten som uppmärksammas av Hedlin (2010), där jämställdhet innebär närvaro. Ohlanders resultat visade stora skillnader i hur mycket utrymme som tilldelas kvinnor respektive män. I de undersökta läromedlen som är utgångspunkten för denna studie går det inte att redogöra för några brister när det kommer till omnämningen av kvinnor och män. Då ingenting går att räkna eller mäta i undersökningen. Vidare finns ett tydligt könsneutralt tilltal gentemot läsaren då texterna präglas av ett du-, vi-, och ni- perspektiv. På så vis kan könande substantiv undvikas. Detta kan således tolkas som yttlig jämställdhet, vilket kan diskuteras utifrån de maktnivåer som Hedlin (2010) belyser utifrån Rönnbloms modell. Den första nivån i modellen som diskuteras av Hedlin utgör en öppen makt. Här ses makt som okomplicerat eftersom den utgår ifrån hur många kvinnor och män som närvarar. Till skillnad från Ohlanders (2010a; 2010b) resultat omnämns kvinnor och män i lika stor utsträckning i alla fyra läromedel som undersöks. Vilket innebär att läromedlen präglas av en kvantitativ jämställdhet. Hirdmans teoretiska ramverk och den kritiska diskursanalysen möjliggjorde däremot att andra mönster kunde uppmärksammas och analyseras. Sett till den kvalitativa jämställdheten som uppmärksammas av Hedlin (2010) skulle en slutsats kunna vara att läromedlen som undersöks har vissa brister. Exemplet som återfinns i analysen kan jämföras med Hedlins diskussion om den tredje maktnivån. Här beskrivs subtila och komplexa normer som bakomliggande orsaker till de maktstrukturer som präglar samhället. Vidare bör understrykas att de undersökta läromedlen inte innefattar några skräckexempel. Texterna är tämligen tunna både när det gäller innehållet och själva textomfånget. Därav var den kvalitativa innehållsanalysen användbar för att synliggöra mönster och bryta ned innehållet för att på så vis besvara de forskningsfrågor som ligger till grund för undersökningen. Då den kvalitativa innehållsanalysen inte lämpar sig för att söka efter det outtalade blev den kritiska

diskursanalysen användbar för att nå komplexiteten i de texter som analyserats. Utifrån de citat som analyseras har samtliga läromedel inslag av förenklade skrivningar rörande föreställningar om kvinnligt respektive manligt kodat språk. Faran i att förenkla ligger främst i att komplexiteten osynliggörs.

Den kritiska diskursanalysen åskådliggör även en samhällskritisk utgångspunkt som verkar för sociala eller politiska förändringar. Den blir därmed även relevant att applicera på de ändringar i läroplanen som ska träda i kraft höstterminen 2022, vilket innebär att en politisk förändring sker som kan innebära förändringar i diskursen. Den rådande makten ändrar den diskurs som är skolans demokratiuppdrag. De förstärkta skrivningarna i läroplanen gällande jämställdhet kan förmodligen komma att öppna upp för en kraftfullare diskussion om jämställdhetens betydelse. De nya ändringarna understryker en förändring som lärare måste förhålla sig till. Vilket kan diskuteras utifrån att maktinnehavare uttrycker ett behov av förtydligande och understryker vikten av att göra medvetna val när det kommer till vilka stereotypa föreställningar och normer som förmedlas till eleverna. Den icke existerande läromedelsgranskningen innebär även att vem som helst ska skriva ett läromedel där den som författar innehållet har det rådande perspektivet. Därmed ställs höga krav på den enskilda läraren att urskilja och kritiskt granska skrivningar och påståenden i läromedel utifrån en demokratisk värdegrundssynpunkt. Föreställningar om språk och kön eller värderingar om könsstereotyper är exempel på ojämlikheter i språket som finns dolda i grammatik och ordförråd, de kommer ständigt till uttryck och speglar förhållandet mellan kvinnor och män, vilket förutsätter att lärare ständigt tolkar och analyserar det utsagda som finns i läromedel.

Att applicera Hirdmans teori om genussystemet har såväl fördelar som nackdelar. I denna studie är teorin användbar i den bemärkelse att synliggöra och urskilja könsstereotyper i de läromedel som ska analyseras. Vidare är teorin tydlig med vad den undersöker och förmedlar, vilket är en fördel. Syftet med undersökningen är att studera värderingar och föreställningar om språk och kön, vilket teorin lämpar sig väl för. Däremot går det att diskutera för om teorin till viss del kan vara begränsande i det avseende att den just studerar kön som enbart kvinnligt eller manligt. Teorin och därmed studien riskerar att vara begränsad då den utgår ifrån en teori som enbart behandlar två köns kategorier – kvinnligt och manligt. De som står utanför dessa kategorier kan därmed falla bort inom ramarna för denna studie.

Däremot behöver inte en teoretisk modell användas så statiskt att det enbart handlar om två köns kategorier. I Hirdmans system utgörs grunden av hierarkin, tankegången innebär då att mannen är överordnad kvinnan och manligheten överordnad kvinnligheten. Män som närmar sig det kvinnligt kodade riskerar därmed sin position. Medan kvinnor som närmar sig det manligt kodade kan i viss utsträckning erhålla högre status. Trots att alla könsidentiteter inte laborerar med kategorierna kvinnligt eller manligt kan inte heller ickebinära könsidentiteter placeras helt utanför positionerna kvinna eller man. Utifrån detta tankesätt behöver inte teorin vara begränsande. Teorins begränsande karaktär ligger då snarare i att den enbart ser till köns hierarkin och inte till hierarkier av etnicitet, klass, sexualitet etcetera.

7.1 Slutsatser

De slutsatser som kan dras är att samtliga läromedel har vissa subtila föreställningar om vad som representerar ett kvinnligt respektive manligt kodat språk. Ur vissa texter går att se ett att det manliga språket tillskrivs stereotypa egenskaper medan det kvinnliga språket kan tolkas som mer avvikande. Ett tydligt isärhållande mellan kvinnligt och manligt språk iakttoogs, då kvinnor och män ofta beskrivs ha vitt skilda språkbruk. Den manliga språknormen utgör grunden trots att det ibland görs avsteg ifrån den. Det vill säga, språket i de undersökta läromedlen är en spegling av samhällets språk, som grundar sig i samma norm. De värderingar om könsstereotyper som förekommer kan till viss del tolkas som generella sanningar då de varken diskuteras eller problematiseras i de flesta läromedel. Ett läromedel gav flera exempel på normbrytande diskurs där tillskrivningar av vad som anses kvinnligt och manligt problematiserades. Sett till den kvantitativa jämförelsen omnämns kvinnor och män i lika stor utsträckning, däremot finns skillnader i hur de omnämns. Subtila förenklingar går att urskilja som kan vara problematiska ur ett jämställdhetsperspektiv där ett visst könsstereotypt tillskrivande kan noteras.

7.2 Förslag på vidare forskning

En iakttagelse som gjordes under arbetets gång var en viss avsaknad av forskning som behandlar könat och stereotypt språk. Utifrån detta kan en större studie av liknande karaktär vara gynnsam, eftersom undersökningen varit mycket begränsad till att enbart studera ett kapitel i varje enskilt läromedel. Som nämnts i studien är den kvantitativa forskningen som undersöker jämställdhetsaspekten mellan kvinnor och män relativt utbredd, men för att uppmärksamma det outtalade, det subtila eller det som återfinns i omedvetna antaganden behövs djupare analyser.

Litteraturförteckning

Berge, Britt-Marie & Widding, Berge (2006) *I enlighet med skolans värdegrund? En granskning av hur etisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Rapport 285, Skolverket. Stockholm: Fritzes.
Tillgänglig på internet: <https://www.skolverket.se/getFile?file=1659> (Hämtad 2021-04-01)

Bergström, Göran & Ekström, Linda (2019). Tre diskursanalytiska inriktningar. I Boréus, K. & Bergström, G. (red.) *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur AB

Boréus, Kristina & Bergström, Göran. (red.) (2018). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur AB

Boréus, Kristina & Kohl, Sebastian (2018). Innehållsanalys. I Boréus, K. & Bergström, G. (red.) *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur AB

Carlson, Marie & von Brömssen, Kerstin (red.) (2011). *Kritisk läsning av pedagogiska texter: genus, etnicitet och andra kategoriseringar*. Lund: Studentlitteratur AB

Edlund, Ann-Catrin, Erson, Eva & Milles, Karin (2007). *Språk och kön*. Norstedts akademiska förlag

Edvardsson, Jenny (2017). *Metafor – Svenska 1 för gymnasiet*. Malmö: Gleerups Utbildning AB

Egeberg, Holmgren, Linn (2012). *Feministiska män. Från i-princip till i-praktik*. I Gottzén, L & Jonsson, R (red.) *Andra män: Maskulinitet, normskapande och jämställdhet*. Malmö: Gleerups Utbildning AB

Eilard, Angerd (2008). *Modern, svensk och jämställd. Om barn, familj och omvärld i grundskolans läseböcker 1962–2007*. Malmö: Holmbergs

Harstad, Fredrik & Tanggaard, Iben (2011). *Insikter i Svenska 1*. Malmö: Gleerups Utbildning AB

Hedlin, Maria (2010). *Lilla genushäftet 2.0: Om genus och skolans jämställdhetsmål*. (Rapport från institutionen för pedagogik, psykologi och idrottsvetenskap) Linnéuniversitetet

Hirdman, Yvonne (1988). Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (3)

Hirdman, Yvonne (2003). *Genus: om det stabila föränderliga former*. Malmö: Liber

Laqueur, Thomas (1994). *Om könenas uppkomst. Hur kroppen blev kvinnlig och manlig*. Stockholm: B. Östlings bokförlag

Nordenstam, Kerstin (2003). *Genusperspektiv på språk*. Höskoleverket i samarbete med Nationella sekretariatet för genusforskning

Ohlander, Ann-Sofie (2010a). *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia* (Rapport I från Delegationen för jämställdhet i skolan, SOU:10) Stockholm: Fritzes
Tillgänglig på Internet:
<https://www.regeringen.se/49b71a/contentassets/469551b3d1684f31983b47f933010ae9/kvinnor-man-och-jamstallldhet-i-laromedel-i-historia-sou-201010> (Hämtad 2021-03-30)

Ohlander, Ann-Sofie (2010b). *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap* (Rapport II från Delegationen för jämställdhet i skolan, SOU:33) Stockholm: Fritzes.
Tillgänglig på Internet:
<https://www.regeringen.se/49b719/contentassets/0af7da0958234a80873f29145a14f78c/kvinnor-man-och-jamstallldhet-i-laromedel-i-samhallskunskap-sou-201033> (Hämtad 2021-03-30)

Ohlsson, Maria (2013). Språk och genus. I Sundgren, E. (red.) *Sociolingvistik*. Stockholm: Liber AB

Skolverket (2011). *Läroplan för gymnasieskolan*.
https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/laroplan-gy11-for-gymnasieskolan?url=1530314731%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fcurriculum.htm%3Ftos%3Dgy&sv.url=12.6011fe501629fd150a2714f#anchor_1 (Hämtad 2021-02-02)

Skolverket (2011). *Ämne svenska*.
<https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=1530314731%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DSVE%26tos%3Dgy%26sv.url=12.5dfee44715d35a5cdfa92a3> (Hämtad 2021-02-03)

Skolverket (2021). *Ändringar i läroplanerna om jämställdhet*.
<https://www.skolverket.se/om-oss/var-verksamhet/skolverkets-prioriterade-omraden/reviderade-kurs--och-amnesplaner/andringar-om-jamstallldhet-i-laroplanerna> (Hämtad 2021-02-03)

Sundgren, Eva (red.) (2013). *Sociolingvistik*. Stockholm: Liber AB

Winqvist, Lena & Nilsson, Annika (2018). *Svenska 1 helt enkelt*. Lund: NA förlag AB

Wivast, Uno & Gustafsson, Linda (2017). *Språket och berättelsen 1*. Malmö: Gleerups Utbildning AB